

Urmia University

Journal of Historical Findings

Volume 1, Number 4, Winter 2025

Online ISSN: 3060-6411

<https://jhf.urmia.ac.ir/>

Numismatics and its role in historical research and studies

Amir Ahangaran¹

1- Assistant professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Article type: Research Article Received: 2025/01/08 Accepted: 2025/03/01 pp: 1- 25 Keywords: Numismatics; Political history; Historical geography; Economic history; Cultural history.	Coins, regardless of their role as a medium of exchange, can play an important part in the economy and trade of governments. Additionally, the inscriptions and designs on coins can reflect territorial, political, cultural, and economic changes within a country throughout history. This is why the study of coins and, consequently, the use of numismatics today can be of great help to professors, researchers, and scholars in various historical fields, even for those specializing in specific historical periods, to better examine and refine the transformations in political and dynastic history, economic history, cultural and religious history, as well as the historical geography of dynasties and governments over time. This research aims to explore how numismatics can be used in historical research and studies to shed light on certain ambiguities that researchers may encounter when examining pivotal moments in history. The findings of the research indicate that numismatics, depending on the manner and method of coin minting in different historical periods, can provide significant assistance to historians in conducting their studies accurately. Numismatics can contribute to the precise chronology of the reigns of kings, the identification of potential claimants, rivals to power, and rebels against the central government, as well as the historical extent and political-geographical boundaries of the territories of ruling dynasties. Moreover, it can help in understanding the duration of the prevalence of various scripts and languages in different historical periods, identifying customs, rituals, and religious ceremonies of each historical era, and analyzing the nature and causes of economic rivalries among neighboring and competing states, along with the economic scope of their coins. Such contributions of numismatics offer valuable insights to historians for conducting their studies comprehensively.
	Citation: Ahangaran, A. (2025). Numismatics and its role in historical research and studies. <i>Journal of Historical Findings</i>. 1(4), 1-25. © The Author(s). Publisher: Urmia University. DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2025.56036.1031 DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.4.1.8

¹ **Corresponding author:** Amir Ahangaran, **Email:** Ahangaran.a@lu.ac.ir, **Tell:** +989120219092

Extended Abstract

Introduction

Coins are one of the important movable properties and a significant written historical document. Understanding their various types is the most critical topic in numismatics, which, as part of the heritage of past generations, can play an important role in enriching and expanding our knowledge of the diverse developments of human societies throughout different periods of history. Familiarity with coins and utilizing the science of numismatics can serve as an auxiliary tool for unraveling certain historical events and issues, benefiting historians. It can significantly assist history professors in universities and research institutions in both educational and research fields, aiding them in conducting and completing certain studies and enhancing the understanding of historical topics in classroom settings for students, as well as supporting graduate students in their research endeavors. Despite Iran's historical prominence as a leading country in coin minting and being among the ancient civilizations with numerous dynasties that ruled over its vast geographical expanse, contributing to a wide variety of coinage, numismatics currently holds no position as an academic course at any level of history studies within universities and academic institutions.

Methodology

This research aims to employ a descriptive-analytical method to explore how the science of numismatics can be used in historical research and studies to uncover certain ambiguities that scholars face when dealing with significant turning points in history. It seeks to demonstrate how numismatics and the use of coins can significantly assist historians and researchers in gaining a better understanding of past historical developments

Results and discussion

The findings of the research indicate that numismatics, depending on the manner and

method of coin minting in different historical periods, can provide significant assistance to historians and researchers in conducting their studies accurately and precisely. Numismatics can contribute to the precise chronology of the reigns of kings, the identification of potential claimants, rivals to power, and rebels against the central government, as well as the historical extent and political-geographical boundaries of the territories of ruling dynasties. Moreover, it can help in understanding the duration of the prevalence of various scripts and languages in different historical periods, identifying customs, rituals, and religious ceremonies of each historical era, and analyzing the nature and causes of economic rivalries among neighboring and competing states, along with the economic scope of their coins. Such contributions of numismatics offer valuable insights to historians and researchers for conducting their studies comprehensively.

Conclusion

By utilizing coins, it is possible to bridge the temporal and spatial gaps that exist between historians and historical facts in the realm of research and historical studies. This approach can foster a form of empathy between the subject, namely the historian or researcher, and the object, that is, the coin, which is examined to gain a deeper understanding of historical transformations in various political, economic, and cultural domains. The designs and inscriptions on the obverse and reverse of coins, depending on the language, script, and religious orientations of ruling dynasties, can serve as evidence of Zoroastrianism, Sunni, or Shia beliefs, or indicate religious conversions and support for particular doctrines during a given period. Although coin forgery was inevitable in most periods of Iran's history, coins, based on their quality and fineness, could significantly influence the economic prosperity or decline of kingdoms. For this

reason, overseeing the management of mints and coin production was always a matter of concern for different dynasties. Additionally, from the perspective of territorial sovereignty and historical geography, coins can act as a supplementary document, enhancing the reports of historians regarding the regions under the control and influence of a dynasty or king. Contemporary researchers, by relying on these coins, can more accurately delineate the maps and borders of states' power and influence according to the reigns of various monarchs, presenting a clearer picture to modern readers. Despite the fact that some past historians, such as Mohammad bin Hindushah Nakhjavani, Mirza Sami'a, and Mohammad Hasan Khan Etemad-al-Saltaneh, had considerable knowledge about coins and mints — as evidenced by their works — unfortunately, numismatics has remained relatively neglected among contemporary historians, researchers, and history students. This is particularly regrettable because this field of study could be employed as a tangible tool to enhance students' learning experiences in education and to encourage them to use coins as a historical document in their research. However, the absence of numismatics as a part of the history curriculum, even as two or more course units, is a significant shortcoming. As a

result, history graduates lack any substantial understanding of coins from different periods or how to use them to clarify historical ambiguities, complete research at the graduate level, or even as a practical skill for employment in museums with coin sections. In conclusion, this research proposes that history departments should no longer overlook the field of numismatics and should include it in their curricula. Furthermore, they should consider collaborating with archaeology departments to develop an interdisciplinary study program in numismatics at the master's level. Such a step could help train specialists for cultural heritage centers, museums, and other research institutions.

Declarations

Funding: This research received no external funding.

Authors' Contribution: The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the manuscript's content and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Acknowledgements: The authors would like to thank the manuscript reviewers whose invaluable feedback improved the quality of the manuscript.

سکه‌شناسی و جایگاه آن در پژوهش‌ها و مطالعات تاریخی

امیر آهنگران^۱

۱- استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
سکه فارغ از این که به عنوان یک وسیله مبادلاتی می‌تواند نقش مهمی در اقتصاد و بازرگانی دولت‌ها داشته باشد، نقش و نوشته‌های منقور بر روی آن نیز می‌تواند نشان دهنده تغییر و تبدلات سرزمینی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی یک کشور در طول تاریخ باشد. به همین خاطر است که شناخت سکه‌ها و به تبع آن بهره بردن از فن و دانش سکه‌شناسی امروزه می‌تواند کمک شایانی به اساتید، پژوهشگران و محققان در حوزه‌های مختلف مطالعات تاریخی حتی با وجود داشتن تخصص در یک دوره خاص از دانش تاریخ، جهت بررسی و تدقیق بیشتر تحولات تاریخ سیاسی و دودمانی، تاریخ اقتصادی، تاریخ فرهنگی و مذهبی و همچنین جغرافیای تاریخی سلسله‌ها و دولت‌ها در ادوار مختلف بنماید. این پژوهش برآنست تا با روشی توصیفی - تحلیلی به چگونگی استفاده از فن سکه‌شناسی در پژوهش‌ها و مطالعات تاریخی برای پرده برداشتن از برخی ابهامات و زوایای تاریک پیشاروی پژوهشگران و محققان در مواجهه با بزنگاه‌های مهم تاریخ بپردازد. یافته‌های پژوهش حاکی از آنست که سکه-شناسی می‌تواند بسته به نحوه و چگونگی ضرب سکه‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی در سال‌شماری دقیق سال‌های سلطنت پادشاهان، شناسایی مدعیان و معارضان احتمالی قدرت و شورشیان بر علیه حکومت مرکزی، گستره تاریخی و مرزهای سیاسی جغرافیایی قلمرو سلسله‌های حکومتگر، آگاهی از مدت زمان رواج انواع خط نوشتاری و زبان‌های رایج در دوره‌های مختلف تاریخی، شناسایی آداب و رسوم و آئین‌ها و تشریفات مذهبی در هر دوره تاریخی، چگونگی و علل رقابت‌های اقتصادی دولت-های هم‌جوار و رقیب و همچنین گستره اقتصادی سکه‌های آن‌ها و... کمک‌های شایان توجهی به مورخان و محققان برای انجام درست و دقیق پژوهش‌های‌شان بنماید.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۹ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱ صص: ۱-۲۵ واژگان کلیدی: سکه‌شناسی، تاریخ سیاسی، جغرافیای تاریخی، تاریخ اقتصادی، تاریخ فرهنگی.
استناد: آهنگران، امیر. (۱۴۰۳). سکه‌شناسی و جایگاه آن در پژوهش‌ها و مطالعات تاریخی. <i>نشریه یافته‌های تاریخی</i>، ۱(۴)، ۱-۲۵. © نویسنده‌گان DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2025.56036.1031 DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.4.1.8	

ناشر: دانشگاه ارومیه.

© نویسنده‌گان

DOI: <https://doi.org/10.30466/jhf.2025.56036.1031>

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1403.1.4.1.8>

مقدمه

سکه یکی از اموال مهم منقول و یک سند تاریخی مکتوب و مهم است که شناخت انواع آن مهم‌ترین مبحث در فن سکه‌شناسی است که به عنوان بخشی از میراث گذشتگان می‌تواند سهم مهمی در تکمیل و افزایش دانسته‌های ما از تحولات گوناگون جوامع بشری در ادوار مختلف تاریخ داشته باشند. آشنایی با سکه‌ها و بهره بردن از فن سکه‌شناسی می‌تواند به عنوان ابزاری کمکی برای ابهام‌زدایی و گره‌گشایی از برخی وقایع و مسائل مهم تاریخی در خدمت اهل تاریخ باشد. هم‌چنین فن و دانش سکه‌شناسی به عنوان فصل مشترک بین دو علم تاریخ و باستان‌شناسی همواره می‌تواند به عنوان ابزاری مهم و کمکی در هر دو عرصه‌ی آموزش و پژوهش کمک‌های شایانی به اساتید تاریخ در دانشگاه‌ها و مراکز علمی برای انجام و تکمیل برخی پژوهش‌ها و هم-چنین تفهیم بهتر مسائل تاریخی در کلاس‌های درس دانشجویان و هم‌چنین انجام پژوهش‌های دانشجویان در مقاطع تحصیلات تکمیلی بنماید. با وجود این که از لحاظ تاریخی ایران یکی از کشورهای پیش‌رو در زمینه ضرب سکه است و هم‌چنین جز کشورهای متمدنی است که سلسله‌های زیادی در گستره جغرافیایی آن در ادوار مختلف حکومت نموده‌اند که از تنوع سکه‌ایی زیادی برخوردار بوده‌اند، اما امروزه سکه‌شناسی هیچ جایگاهی به عنوان واحد درسی در هیچ یک از مقاطع تحصیلی رشته تاریخ در سطح دانشگاه‌ها و مراکز علمی ندارد. این در حالی است که سکه یکی از ارکان مهم سیاسی و اقتصادی در تشکیل سلسله‌های مختلف حاکم بر جغرافیای فرهنگی ایران در ادوار مختلف بوده است و بویژه در دوران اسلامی، ضرب سکه در کنار منشور حکومت و خواندن خطبه نقش مهمی در تشکیل حکومت‌ها و مشروعیت بخشی به سلسله‌ها را داشته است. هم‌چنین سکه به عنوان یکی از مهم‌ترین و با ارزش‌ترین اموال منقول علاوه بر جایگاه ویژه‌ای که در زندگی روزمره مردم برای انجام مبادلات تجاری و بازرگانی داشت، هم‌چون یک اعلامیه یا سند رسمی مردم را از تحولات عرصه قدرت و دنیای سیاست با خبر می‌نمود. این پژوهش برآنست تا به این پرسش پاسخ دهد که سکه‌ها و فن سکه‌شناسی چه کمکی می‌تواند به مورخین در عرصه پژوهش‌ها و مطالعات تاریخی بنماید و هم‌چنین چه عامل یا عواملی سبب شده تا پژوهش‌گران و محققان حوزه مطالعات تاریخی نتوانند از علم سکه‌شناسی در عرصه پژوهش بهره کافی و وافی را ببرند؟

پیشینه تحقیق

در مورد موضوع این مقاله تاکنون پژوهش مستقل و مطلوبی صورت نگرفته است اما در مورد سکه و چگونگی ضرب آن در دوره‌های مختلف تاریخ ایران کتاب‌هایی متعددی به منصف چاپ رسیده است که بیشتر به شکل کتاب کاتالوگ یا آلبوم سکه هستند تا تألیفاتی که جنبه علمی و پژوهشی داشته باشند. برای نمونه کتاب‌هایی هم‌چون «آلبوم سکه‌ها، نشان‌ها و مهرهای پادشاهان ایران» تألیف رابینو (۱۳۵۳) و بیشتر کتاب‌هایی که انتشارات پازینه با موضوع سکه برای دوره‌های مختلف تاریخ ایران منتشر نموده از جمله کتاب‌هایی هستند که جنبه کاتالوگ و آلبوم دارند. تدوین کنندگان این گونه کتاب‌ها اکثراً بدون بیان توضیحات لازم و علمی در مورد چگونگی ضرب سکه در ایران و مسائل مرتبط با آن، تنها به لیست کردن تصاویر سکه‌ها در کتاب‌های خود به همراه ذکر شمه‌ای از تاریخ سیاسی نه چندان دقیق و روشمند در مورد سلسله‌هایی مختلف پرداخته‌اند. در سوی دیگر کتاب‌هایی هم که در زمینه‌ی سکه‌شناسی جنبه علمی و تألیف دارند، بسیار محدود هستند. هم‌چون کتاب «سکه‌های ایران از آغاز تا زنده» تألیف سرفراز و آورزمانی (۱۳۹۹) و «دارالضرب‌های ایران دوره اسلامی» تألیف عقیلی (۱۳۷۷) که مؤلفین در این دو کتاب به صورت کلی به سکه‌ها و نحوه ضرب آنها در دوره‌های مختلف پرداخته‌اند. برخی کتاب‌ها نیز به صورت تخصصی به سکه و نحوه ضرب آن در زمان یک سلسله‌ی خاص پرداخته‌اند؛ مانند کتاب «سکه‌های ایران در دوران هخامنشی» (۱۳۵۸) تألیف بابلون که نه تنها در آن سکه‌های دوره هخامنشی از جهات مختلف سیاسی، اقتصادی و هنری و علل ضرب آنها را مورد بررسی قرار گرفته است، بلکه اسناد یونانی و کتیبه‌هایی را که به زبان‌های مختلف تا آن دوره کشف شده‌اند را مورد مطالعه قرار داده و آنها را پایه و اساس کتاب خود قرار داده است. کتاب «سکه‌های دوره صفویه» (۱۳۸۸) تألیف قائینی با موضوعیت سکه‌های این دوره از دیگر آثاری است که مؤلف با نگاهی باستان‌شناسانه تلاش نموده تا به صورت تخصصی به سکه‌های این دوره بپردازد اما دید ضعیف تاریخی نویسنده و بهره نبردن کافی از منابع تاریخ‌نگاری دوره صفویه سبب شده تا این اثر با برخی نقصان‌ها در زمینه شناخت سکه‌ها از جمله سازوکار ضرب‌خانه، علل جعل سکه‌ها و... مواجه باشد.

سکه و اختراع آن

پیش از این که سکه بوسیله حکومت‌ها و دولت‌ها به عنوان وسیله‌ای برای معامله و تجارت اختراع شود، معاملات و مبادلات به صورت پایاپای صورت می‌گرفت و از برخی اجناس و کالاهای کمیاب و نایاب که هواخواه زیادی برای خرید در بین مردم داشتند، هم‌چون؛ نمک، پوست، صدف، گندم، گوسفند به عنوان وسیله مبادله استفاده می‌شد. (نک: بیانی، ۱۳۷۰: ۸-۹) البته قبل از رواج سکه یهودی‌ها در مبادلات تجاری‌شان وزنی از طلا و نقره را به کار می‌بردند و بازرگانان‌شان همواره ترازو و محکی را به همین منظور با خود همراه داشتند. (راوندی، ۱۳۸۲: ۱/۲۲۵) با کشف فلزات و همه‌گیر شدن استفاده از آنها به دلایلی چون طول عمر، حجم کم و دیگر مزایایی که فلزات داشتند، سکه به ابزار اصلی در مبادله و تجارت مبدل شد. سکه‌های ابتدایی به اشکال مختلفی چون؛ شمش، حلقه و میله بودند که بسته به فرهنگ حاکم و دستور فرمانروایان منقور به علائم خاصی برای شناسایی و ارزش اعتباری‌شان بودند. در این مورد کارد یا میله‌های باریک در چین، تبرهای مسی در آمریکا، حلقه در ارمنستان، حلقه‌های طلا و نقره مصری [اوتن] و میله‌های مسی مکشوف در موهنجودارو پاکستان که قدمت‌شان به سه هزار سال ق.م می‌رسید، قدیمی‌ترین گونه‌های سکه‌های ابتدایی بودند. (نک: بیانی، ۱۳۷۰: ۱۰-۱۱) اختراع و ضرب نهایی سکه به شکل معمول در زمان کرزوس پادشاه لیدی صورت گرفت و سکه‌های او از جنس «الکتروم» - ترکیبی از طلا و نقره - (راوندی، ۱۳۸۲: ۱/۱۱۹؛ هردوت، ۱۳۸۲: ۱/۱۴۶) با اقتباس از ترتیب اوزان و مقادیر بابلی ساخته شدند و این اختراع او بعد از اختراع خط از دیگر مصادیق مهم پیشرفت تمدن شد. (سایکس، ۱۳۸۰: ۱۷۰) در زمان هخامنشیان سرزمین لیدیه بدست کوروش فتح شد ولی انحصار ضرب سکه هم‌چنان در دست اهالی لیدیه باقی بماند و کمبوجیه جانشین کوروش نیز به ضرب همان سکه‌های کرزوسی در ضرابخانه‌های سارد ادامه داد. (بابلون، ۱۳۵۸: ۲) در زمان داریوش کبیر برای نخستین‌بار هخامنشیان اقدام به ضرب سکه‌های طلا و نقره نمودند. سکه‌ی طلای ایرانی که را یونانی‌ها آن را داریک می‌گفتند به جهت خلوص و خوش عیار بودنش بسیار معروف شد و خیلی سریع به پول طلای منحصر به فرد دنیا مبدل گشت. قرن‌ها بعدها حتی پوند و شلینگ انگلستان کاملاً معادل با داریک - دریک - و سیگل - شکل - داریوش ضرب شد. (سایکس، ۱۳۸۰: ۱/۲۱۳ و نک: پیرنیا و اقبال، ۱۳۸۰: ۸۴) دریک به طور قطع اولین سکه‌ای است که اصل آن ایرانیست و به هیچ‌وجه از حیث وزن، نوع و شکل با سکه‌های کرزوسی شباهتی نداشت. (بابلون، ۱۳۵۸: ۳) البته سکه‌ها در امپراطوری هخامنشی به اشکالی مختلفی چون: ۱) سکه شاهی ۲) سکه‌های ساتراپی‌ها ۳) سکه‌های استان‌ها با تصاویر شاه ۴) و سکه‌های محلی رایج در کشورهای مغلوب، ضرب می‌شدند. (گرانوسکی، ۱۳۵۹: ۹۰)

از دوره هخامنشیان سکه دیگر به یکی از ملزومات مهم در تاریخ سلسله‌ها و اسباب مشروعیت شاهان ایرانی مبدل گشت. در دوره اشکانیان سکه طلا ضرب نشد یا به عبارتی شاهان این سلسله برای ضرب سکه طلا اقدام ننمودند. به جز مورد استثنایی سکه‌های طلایی که ونن اول آنها را براساس واحد سکه‌های طلای رومی در ضرابخانه شهرستان ری ضرب نمود تا به سپاهیان مزدور رومی‌اش جهت جنگ علیه اردوان سوم ضرب بپردازد. (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۹۹: ۳۳-۳۴) البته در زمان اشکانیان پول طلا یا از راه تجارت و یا از راه دریافت غرامت وارد ایران می‌شد. (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۱۷۸) مسکوکات اشکانیان دو قسم بودند: اول، مسکوکات نقره چهار درخمی که در یک روی آنها صورت ارشک که به طرف راست نشسته است و کمانی که زه آن را کشیده در دست دارد و در روی دیگر آنها صورت پادشاه وقت نقر شده بود به همراه مقدار معینی سکه مسی بود. دوم، سکه‌های یک درخمی نقره و ابول و مسکوکاتی معینی از مس بود. قسم اول در بلاد یونانی‌نشین و قسم دوم در مراکزی که مستقیماً تحت حکمرانی اشکانیان بود، ضرب می‌شدند. (نک: سایکس، ۱۳۸۰: ۱/۵۰۳ و ۵۰۵ و پیرنیا و اقبال، ۱۳۸۰: ۱۷۷-۱۷۸ و سرفراز و آورزمانی، ۱۳۹۹: ۳۴) برخی علت این که چرا اشکانیان سکه‌های طلا ضرب نکردند را ناشی از خواست دولت روم می‌دانند. زیرا رومی‌ها با هر دولتی که معاهده می‌بستند، این شرط را قید و مقرر می‌کردند که تجار رومی مسکوکات طلای دیگر دول را در معاملات قبول نکنند. (پیرنیا، ۱۳۷۵: ۳/۲۶۷۴) برخی نیز معتقدند که اشکانیان هرگز اقدام به ضرب سکه طلا نکردند و این حق را بزرگوارانه به امپراتوران روم واگذاشتند و این که بعدها حتی فراوانی طلای رومی و قرارداد اردوان پنجم با ماکرینوس عاملی شد تا ضرب سکه طلا را غیر ضروری قلمداد کنند. (آلتهایم و استیل، ۱۳۸۲: ۱۰۹)

^۱ ساتراپ‌های شاهنشاهی ایران هیچ‌گاه اجازه ضرب سکه بنام این که ساتراپ بوده‌اند، نداشتند و این سکه‌ها تنها به خاطر شرایط جنگی حاکم در شهرهای ایالات و یا خارج بودن از ساتراپی محل حکومت برای تأمین و تدارکات عملیات نظامی ضرب شده‌اند. (بابلون، ۱۳۵۸: ۲۶)

برخلاف دوره اشکانیان نظام پولی ساسانیان سه فلزی بود و مسکوکات آنها از جنس طلا، نقره، مس و برخی مواقع ممزوجی از مس و برنج بودند. همچنین تصویر سکه‌های ساسانیان را برخی از برجسته‌ترین دستاوردهای هنر سکه‌زنی ذکر نموده‌اند و این که نقش سکه‌های ساسانی ریشه در تصاویر سکه‌های پارس دارد و هم‌زمان با سکه‌زنی اشکانی در پیوند بود است و از تأثیرات خارجی نیز بهره‌مند گشته است. (آلتهایم و استیل، ۱۳۸۲: ۶۳) اردشیر بابکان بنیانگذار سلسله ساسانی بعد از این که به قیصر روم الکساندر سوروس اعلام جنگ کرد به عمد سکه‌ی طلا ضرب نمود تا امتیاز رومی‌ها در زمان اشکانیان را که به آن اشاره شد، نادیده بگیرد. (پیرنیا، ۱۳۷۵: ۲۶۷۴/۳) البته ساسانیان که اساساً به هخامنشیان استناد می‌کردند، به دلیل شهرت طلبی ضرب طلا را یک ضرورت تشخیص دادند و در این راه سیاست خاوری آنها که با پادشاهی اردشیر بابکان شروع شد و به لشکرکی به قلمرو کوشانیان و شمال هندوستان به عنوان مناطقی که پیش‌تر ضرب سکه طلا در آنجا معمول بود، کمک شایانی کرد. (نک: آلتهایم و استیل، ۱۳۸۲: ۱۰۹) با تمام این وجود در زمان ساسانیان نیز همچون زمان اشکانیان پول پایه سکه نقره بود. با این که سکه‌های نقره ساسانیان همان درخم بود، اما آن را «زوز» یا کرشه و پول مسی را نیز «معا» که ریشه سامی داشت، می‌نامیدند. ظرافت‌های به کاررفته در سکه‌های ساسانی سبب این تصور شده که احتمالاً استادان یونانی در ضرب‌خانه‌های‌شان کار می‌کرده‌اند. (پیرنیا و اقبال، ۱۳۸۰: ۲۴۸-۲۴۹)

اعراب مسلمان بعد از فتح ایران و سقوط ساسانیان همچنان درهم ایرانی را پایه مبادلات خود قرار دادند. در زمان خلیفه دوم عمر تغییرات کوچکی در روی سکه‌ها رخ داد و به تدریج عباراتی کوتاه همچون نام خلفا، «الحمد لله»، «محمد رسول الله»، «لا اله الا الله»، «الله اکبر» و «ولی الله» به سکه‌ها و نقوش سابق افزوده شد. دوام روزگار فتوح و بروز نزاع‌های داخلی، سادگی امور و نداشتن امکانات بایسته برای ضرب سکه، مسلمانان را ناچار ساخت که تغییرات اساسی را تا دوران حکومت عبدالملک بن مروان^۱ به تعویق بی‌اندازند. عبدالملک در راستای سیاست عربی‌سازی دیوان و امور دولتی، ناگزیر به اصلاح سکه و عربی‌سازی آن شد. روایات تاریخی اندیشه این طرح سکه‌های اسلامی را به پیشنهاد خالد بن یزید بن معاویه و امام محمدباقر (ع) که در این امر مورد سؤال و مشاوره عبدالملک قرار گرفته بود، می‌دانند. (احمدوند، ۱۳۸۹: ۱۸-۲۱ و نک: دینوری، ۱۳۸۳: ۳۶۰؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۹۲/۱؛ مستوفی، ۱۳۸۴: ۳۳۶-۳۳۷؛ اشپولر، ۱۳۷۳: ۴۴۳/۱) در دوره‌ی خلفای عباسی ضرب سکه‌ها تغییراتی پیدا کرد و برخی آیات قرآن روی سکه‌ها منقور گشت و امرا و سلاطین ایرانی تابع آنان نیز القاب خود همچون عمادالدله، عضدالدوله، یمن‌الدوله و... را بر روی سکه‌ها نقر کردند. علاوه بر این در زمان سلاجقه و سپس ایلخانان نیز صورت حیواناتی چون شیر و پرندگانی چون عقاب به همراه خورشید بر روی سکه‌های سلسله‌های حکومت‌گر در ایران ظاهر شد. از لحاظ خط نوشتاری نیز از زمان ایلخانان مغول علاوه بر خط اوغوری که گاهی بر روی سکه‌ها مشاهده می‌شود، خط روی سکه‌ها به تدریج از خط کوفی شکسته به خط نسخ و سپس نستعلیق در زمان صفویه تغییر پیدا کرد. همچنین سکه‌های ایران از دوره صفوی به بعد به دلیل رسمیت یافتن مذهب تشیع دچار تغییرات عمده در سجع و خط نوشتاری‌شان شدند و حتی بسته به جنس و وزن‌شان به اسامی مختلفی محمدی، عباسی، قازیگی و... نام‌گذاری شدند.

نحوه ضرب سکه

ضرب سکه در ایران از دوران باستان تا نیمه اول دوره قاجاریه با وجود تلاش ناموفق صفویان برای ضرب سکه به صورت چرخشی همچنان به شیوه ضرب چکشی بود. ضرب سکه به صورت چکشی در ایران به این صورت بود که ابتدا از یک دیگ؛ فلز مذاب را در قالب‌های بلند می‌ریختند تا به صورت شمش درآید و سپس شمش‌های ساخته شده را با قیچی مخصوص فلزبری به قطعات هم وزن می‌بریدند و بعد با انبر و چکش آنها را دایره‌ای برش می‌زدند و سپس سفید می‌کردند و با چکش بر روی آن نقش‌هایی را نقر می‌کردند و به صورت مسکوک کامل در می‌آمد. (مینورسکی، ۱۳۳۴: ۱۱۱؛ راوندی، ۱۳۸۲: ۴۷۳/۵-۴۷۴) نخستین بار در منابع تاریخ-نگاری عصر قنبرت-سال‌های بعد از مرگ ابوسعید بهادرخان تا ظهور امیر تیمور-است که از ۶ مرحله‌ی ضرب سکه به صورت چکشی در ضرب‌خانه که عبارت بودند از: (۱: قابضی، ۲: سباکی، ۳: طباعی، ۴: صیرفی، ۵: قطاعی و ۶: گدازندگی نام برده می‌شود. (نخجوانی،

^۱ اعتمادالسلطنه با استناد به این که بعضی گفته‌اند: «مصعب بن زبیر در زمان عبدالله بن زبیر قلیلی درهم مسکوک نمود» به نحوی این شبهه را که البته خود او آن را ضعیف می‌داند، مطرح می‌نماید که شاید این زبیریان بوده‌اند که قبل از اقدام عبدالملک بن مروان برای ضرب سکه اقدام نموده‌اند. (نک: اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۹۲/۱)

۱۹۷۶: ۱۶۲/۲) تا قبل از دوره صفویه هم‌چنان سکه‌ها با انجام این مراحل ضرب می‌شدند و با تأسیس این سلسله؛ ضرب‌خانه‌های دوره صفویه برخلاف ضرب‌خانه‌های دوران گذشته در ۹ کارگاه و طی ۹ مرحله‌ای (۱: سبکی، ۲: قرص‌کوبی، ۳: آهن‌گری، ۴: چرخ‌کشی، ۵: قطاعی، ۶: کپله‌کوبی، ۷: سفیدگری، ۸: تخش‌کشی و ۹: سکه‌کشی انواع سکه‌ها را ضرب می‌کردند. (نک: میرزا سمعی، ۱۳۳۲: ۲۱-۲۲؛ متی و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۱؛ عقلی، ۱۳۷۷: ۳۹-۴۰) توصیفات میرزا سمعی از این ۹ مرحله ضرب سکه بسیار پرارزش است، زیرا هیچ‌یک از سیاحان روزگار صفوی هم‌چون کارری، شاردن و... دیگرانی که موفق به دیدن ضرب‌خانه‌های صفویان شده بودند با این دقت از این مراحل سخنی به میان نیاورده‌اند. (مینورسکی، ۱۳۳۴: ۱۱۱) با این‌که در منابع هیچ اشاره‌ای به تعداد ضرب سکه‌ها در طول ساعات کار ضرب‌خانه‌ها نشده است، اما برخی محققین مدعی‌اند که در هر دقیقه ۳۳ تا ۳۸ سکه چکشی در ضرب‌خانه‌ها ضرب می‌شده است و حتی توضیحات بیشتری نسبت به میرزا سمعی درمورد این ۹ مرحله بیان می‌کنند. (عقلی، ۱۳۷۷: ۴۱-۴۵)

کارری سیاح ایتالیایی درمورد چگونگی ضرب سکه در دوره صفویه می‌نویسد: «صبح زود به تماشای ضرب‌خانه رفتیم [...] فلز را در بوته گذاخته و به شکل شمش در می‌آوردند، سپس به ضرب چکش صفحه‌گونه‌ای از آن درست می‌کردند، سپس به اندازه‌های معینی می‌بردند و اطراف آنها را یکی‌یکی با سوهان صاف می‌کردند و آن‌گاه اسم یا صورت لازم را به وسیله قالب و ضرب چکش بر آن منقوش می‌ساختند.» (کارری، ۱۳۴۸: ۸-۹ و نک: ۳۲ و ۱۱۵) شاردن فرانسوی اما صنعت‌گران صفوی را با قالب زدن سکه ناآشنا بیان می‌کند (شاردن، ۱۳۷۲: ۹۱۲/۲) نوشته‌های تاورنیه نیز حاکی از آنست که شاه عباس اول بواسطه دیدار و گفتگو با سفرای انگلیس از ضرب سکه به صورت چرخ‌های اروپایی اطلاع یافته و حتی این سفر را به خاطر سکه‌های ضرب چرخ‌های با کیفیت و یکدستی که همراه داشتند، تحسین و تمجید نموده است. (تاورنیه، ۱۳۸۹: ۱۵۴) اما جای سوال است که چرا پادشاه عمل‌گرایی چون او هیچ اقدامی برای ضرب سکه به صورت چرخ‌های در زمان خود انجام نداد؟ و سرانجام این تالی وی شاه عباس دوم بود که با مشاوره و همکاری لاشاپل دوهان فرانسوی طرح ساخت یک چرخ سکه‌زنی را به محمدیگ صدراعظم داد و با این صنعت‌گران ایرانی این دستگاه را به خوبی ساختند، اما در همان روز اول از کار افتاد و نتیجه و تغییر مثبتی برای تغییر ضرب سکه از چکشی به چرخ‌های به دنبال نداشت. (نک: تاورنیه، ۱۳۸۹: ۲۱۸) سکه‌ها تا نیمه اول دوره قاجار هم‌چنان به شیوه چکشی ضرب می‌شدند تا این‌که در زمان فتح‌علی‌شاه به خاطر ارتباط با اروپا و تلاش‌های عباس‌میرزا برای اولین‌بار سکه‌هایی به صورت چرخ‌های ضرب شدند. حدود ۲۰۰ قطعه سکه چرخ‌های در سال ۱۲۲۲ ه‍.ق در تبریز ضرب شد، اما به خاطر هزینه‌ی زیاد از ادامه کار منصرف شدند و دوباره روال ضرب سکه‌های چکشی بیش از هفتاد سال دیگر ادامه یافت. سرانجام ناصرالدین شاه در سال ۱۲۸۰ ه‍.ق چند دستگاه ماشین سکه‌زنی از کشور فرانسه خریداری کرد و با وجود برخی کارشکنی‌ها و مشکلات در سال ۱۲۹۲ ه‍.ق چرخ سکه در ضرب‌خانه‌ی تهران و بعدها در دیگر شهرها دایر گردید (عقلی، ۱۳۷۷: ۴۵-۴۷) و ضرب سکه وارد فضای دیگری شد و از شکل سنتی آن یعنی ضرب چکشی بسیار فاصله گرفت

سکه‌شناسی و تاریخ سیاسی

با استفاده از فن سکه‌شناسی و بررسی میدانی سکه‌ها می‌توان به درک بهتری از تحولات و مناسبات سیاسی قدرت در جوامع در یک دوره تاریخی یا ادوار مختلف نائل آمد. در این زمینه دانش و فن سکه‌شناسی می‌تواند به نقش سکه‌ها در مشروعیت‌بخشی به قدرت شاهان، شمارش دقیق تعداد شاهان یک سلسله و سال‌شماری سلطنت‌شان، دودمان و وابستگی نسبی شاهان، شناسایی شاهان با توجه به تاج و چهره آنها در زمان‌هایی که تصویر آنها روی سکه نقر می‌شده است، شناسایی القاب شاهان، گستره‌ی قلمرو سیاسی و فرهنگی سلسله‌ها با استفاده از خوانش محل ضرب سکه‌ها، وابستگی سیاسی سلسله‌ها به دیگر حکومت‌ها و یا اعلام تابعیت شاهان نسبت به قدرت‌های فرادست، فراز و فرود قدرت دنیوی خلفا در دوره اسلامی در زمان قدرت بیش از حد سلسله‌های حاکم بر جغرافیای فرهنگی ایران، شناسایی مدعیان حکومت و شورش‌هایی که سلسله‌ها در ادوار مختلف با آنها مواجه شده‌اند را بررسی نماید. چنان‌که کسروی نیز در این باره می‌نویسد: «فن سکه‌شناسی ارتباط بسیاری با تاریخ دارد، زیرا ما اگر سکه‌های پادشاهی را گرد آورده باشیم از روی یقین خواهیم دانست که او چند سال فرمانروایی کرده و کدام شهرها را زیر فرمان داشته و به چه کیشی می‌گرویده و آیا پادشاهی جداگانه داشته یا گماشته‌ی پادشاه دیگر بوده است.» (کسروی، ۱۳۵۲: ۱۲۱-۱۲۲) این چنین است که دانش سکه‌شناسی می‌تواند کمک‌های شایان توجهی به اهل تاریخ در امر پژوهش و مطالعات تاریخی برای رفع برخی ابهامات بنماید.

از روی سکه‌ها می‌توان به عناوین و القاب مختلف شاهان در ادوار مختلف پی‌برد. برای نمونه در تاریخ ایران باستان و در زمان اشکانیان، عناوین و القابی که شاهان اشکانی برای خود اختیار می‌کردند، هرکدام تقلیدی از سکه‌های دولتی‌های دیگر بود. چنان‌که آنها عناوین شاه بزرگ و شاه شاهان را از هخامنشی‌ها، عادل، فاتح و خداوند را از سلوکی‌ها و اپی فانس را از یونانی‌ها تقلید و اقتباس نمودند. (پیرنیا و اقبال، ۱۳۸۰: ۱۷۸) هم‌چنین با استفاده از تصاویر منقوش بر روی سکه‌ها می‌توان شاهان برخی سلسله‌ها را شناسایی نمود. چنان‌که در سکه‌های دوره ساسانی در مواردی که شاه کلاه‌خود بر سر و جوشن در بر دارد، اردشیر اول است و آنجا که تاج و دو ستاره به دور سر دارد، شاپور اول و آنجا که یک هلال و یک ستاره در جلو تاج و یک ستاره در پشت آن دیگر شاهان این سلسله هستند. هم‌چنین تاریخ نقر شده بر روی سکه‌های شاهان ساسانی نشان دهنده تعداد سال سلطنت شاهان آن می‌باشد. به این صورت که هر شاهی تعداد سنوات سلطنت خود را از سال جلوس قید نموده است. برای نمونه روی یکی از سکه‌های انوشیروان نوشته شده چهار، چهل یعنی سال چهل و چهار و [...] علاوه بر این از زمان بهرام چهارم به بعد روی سکه‌ها یک یا دو حروف نوشته شده مثل (اب) یا (اک) و یا (اف) که ظن غالب بر آنست که این حروف، حروف اولیه اسم شهری است که در آنجا سکه ضرب شده یا حروف اولیه اسم پادشاه دست‌نشانده محلی می‌باشد. (پیرنیا، ۱۳۷۵: ۲۸۶۷/۴-۲۸۶۶) برخلاف دوره ساسانیان تاریخ‌دار نبودن سکه‌های برخی شاهان ابتدایی سلسله اشکانی مسببات معشوش و مجهول ماندن برخی سال‌های سلطنت و حتی تعداد دقیق پادشاهان اشکانی را فراهم آورده است. امری که حکایت از اهمیت ضرب سکه و تاریخ منقور بر روی آن برای پی بردن به سال‌شماری دقیق سلطنت شاهان و دوران حکومت آنها دارد.

در دوران اسلامی نیز مسکوکات گواهی می‌دهند که در زمان کدام سلسله، نفوذ و سلطه‌ی بیش از حد امرا و سلاطین باعث می‌شود تا حکومت و قدرت دنیوی خلفای عباسی پایان یابد و تنها یک نفوذ معنوی از آنها در قلمرو خلافت باقی بماند و این‌که در زمان کدام سلسله‌ی دیگر دوباره قدرت دنیوی خلفا احیاء می‌شود. چنان‌که ظهور امرا و سلاطین آل‌بویه به‌طور کلی منجر به خاتمه یافتن ضرب مسکوکات خلفاء پس از خلیفه المستکفی «۳۳۵-۳۳۲ ه‍.ق» شد و در زمان آنها و سپس سلسله سلجوقیان نشانه‌های حکومت دنیوی خلفا بر روی مسکوکات از بین می‌رود تا این‌که با ظهور خلیفه الناصر «۶۲۲-۵۷۶ ه‍.ق» و تجدید حیات سیاسی خلافت، مجدداً حکومت دنیوی خلیفه بر روی سکه‌ها به چشم می‌آید و ظاهر می‌گردد. (اشپولر، ۱۳۷۳: ۲۵۲/۲) سکه‌ها حتی بیان‌گر میزان قدرت و ذی‌نفوذ بودن برخی خاندان‌ها در یک دوره تاریخی هستند. قدرت و نفوذ خاندان برمکیان در دوره نخست خلافت عباسیان چنان بود که خالد بن برمک در زمان خلافت منصور عباسی به عنوان حاکم ولایت فارس و بعد والی ری، طبرستان و دماوند منصوب شد. (فرای، ۱۳۸۰: ۶۳) هم‌چنین قدرت خاندان برمکی در زمان خلافت هارون چنان زیاد شد که سکه‌های مختلفی از یحیی، فضل و بویژه جعفر برمکی موجود است که سنوات منقور روی آنها موجب ایجاد برخی اختلاف‌نظرها میان نویسندگان درباره ادوار حکومت، وزارت و حتی ریاست برمکیان بر دارالضرب عباسیان شده است. (سجادی، ۱۳۸۵: ۱۴۱-۱۴۹) سکه‌ی درهم خالد بن برمک به سبک سکه‌های عرب-ساسانی ضرب سال ۱۵۳ ه‍.ق در طبرستان که نام وی به خط پهلوی روی سکه نقر شده است در تصویر سمت چپ و سکه درهم ضرب کرمان در سال ۱۷۷ ه‍.ق جعفر برمکی که نام او به خط کوفی بر روی سکه نقر شده در تصویر سمت راست قابل رویت هستند (شکل ۱).

شکل ۱- تصاویر سکه‌ها

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=221314> <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=98469>

سکه در کنار خطبه علاوه بر این‌که نشانی بر مشروعیت قانونی حکومت‌ها بود، ابزاری هم برای مشروعیت‌سازی، اعلام تابعیت از قدرت‌های فرداست یا سلسله‌ها و شاهانی بود که هم‌چنان در بین مردم محبوبیت داشتند. چنان‌چه شخصی چون تیمور گورکان با این‌که شخصیتی خودساخته و قدرتمند بود ولی برای کسب مشروعیت و مقبولیت و هم‌چنین تفاخر به ریشه‌های ترکی- مغولی از سال ۷۷۲-۸۰۵ ه‍.ق به نام سیورغتمش و پسرش محمودخان دو خان دست‌نشانده‌ی جغتائی مغول خطبه خواند و سکه‌هایی

ضرب کرد. (نطنزی، ۱۳۸۳: ۱۰۵) اقدامی که بعدها تنها توسط الغ بیگ نوه امیر تیمور تقلید شد. بر روی سکه‌های امیر تیمور این دو خان جغتایی عنوان سلطان و تیمور عنوان امیر را دارد. نمونه سجع نوشته‌های برخی از سکه‌های امیر تیمور با ذکر نام و عنوان این دو خان بالادست عبارتند از: «سیور غتمش خان یرلغی // امیر تیمور گورکان اِکمنو» و «السلطان الاعظم محمودخان // الامیر المعظم تیمور گورکان» که به تربیت در تصاویر پائین از راست به چپ در دو سکه اول با نام سیور غتمش خان و در دو سکه دیگر با نام سلطان محمودخان این سجع نوشته‌ها قابل رویت هستند (شکل ۲).

شکل ۲- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=4514258> - id=8104528 and id=4514276 and id=4514286

سکه‌ها هم‌چنین گزارش‌گر اقدامات مدعیان قدرت و شورشیان بر علیه حکومت مرکزی در ادوار مختلف هستند. شورش معروف بهرام چوبینه از دودمان مهران که مدعی بود از نسل ملوک اشکانیست علیه خسرو پرویز از جمله شورش‌های معروف ایران باستان است. ادعایی که در تاریخ ساسانیان تازگی داشت و بهرام چوبینه پس از متواری نمودن خسرو پرویز وارد پایتخت شد، تاج‌گذاری نمود و بنام خود سکه زد. (کریستن‌سن، ۱۳۶۸: ۵۷۹) در گاه‌شماری سلطنت شاهان ساسانی از دوره بهرام چوبینه فاصله بین سال-های ۵۹۱-۵۹۰م به عنوان دوران سلطنت بهرام ششم یاد شده است و دو سکه دینار و درهم وی در تصاویر (شکل ۳) زیر قابل رویت هستند.

شکل ۳- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces87429.html> and pieces87429.html

در تاریخ ایران اسلامی نیز مدعیان زیادی علیه حکومت مرکزی وقت چه در دوران خلفای عرب و چه در دوران سلسله-های حکومت‌گر سر به شورش برداشتند و سکه‌ها ضرب کردند. اقدام طاهر ذوالیمینین در انداختن نام خلیفه مأمون عباسی از خطبه و عدم ذکر نام او بر برخی از سکه‌هایی که در سال ۲۰۶هـ ق ضرب نمود (فرای، ۱۳۸۰: ۸۴/۴) یکی از نمونه‌های معروف در تاریخ اسلام و ایران است. در تاریخ ایران، دوره صفویه و سال‌های پس از آن یکی از جمله دوره‌هایی است که مدعیان زیادی علیه حکومت مرکزی سر به شورش برداشتند و برای اعلام حکومت و استقلال خود سکه ضرب نمودند. چنان‌که پس از مرگ شاه اسماعیل دوم، قلندری که به شاه متوفی بسیار شبیه بود در میان اهالی کوه‌گیلویه ظهور کرد و خود را شاه اسماعیل دوم صفوی نامید، ولی سرکوب شد. (ترکمان، ۱۳۸۲: ۲۷۲/۱-۲۷۴؛ قمی، ۱۳۸۳: ۷۰۷/۲-۷۱۴) سلطه هفت ساله‌ی غلجائیان شورشی افغان بر مقدرات دولت مرکزی در اصفهان و نیز ضرب سکه توسط محمود افغان که برخی سجع‌های آنها عبارت بودند از: «سکه شاه حسین نابود شد // شاه ایران عاقبت محمود شد» و «دین حق را سکه بر زر کرد از حکم الله // عاقبت محمود باشد پادشاه دین پناه» (شکل ۴) هم حکایت از نابودی و پایان سلسله صفویه و هم تغییر خط مشی سیاسی و مذهبی حکومت در زمان افغان‌ها بر بخش‌هایی از قلمرو سابق صفویان داشت.

شکل ۴- تصاویر سکه‌ها

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=231161>

با سقوط اصفهان بدست غلجائیان افغان و هم‌زمان با تکاپوهای شاه تهماسب دوم اوضاع قلمرو سابق صفویان چنان بود که: «رسم ملوک طوایف شیوع و فتنه و آشوب از عالی و سافل وقوع یافت، چنان‌که [...] در هرات ابدالی و در شیروانات لکزیه و در فارس صفی‌میرزا نام مجهول‌النسب و در کرمان سیداحمد نواده میرزا داود و در بلوچستان و بنادر سلطان محمد نام مشهور به خرسوار و در جوانکی عباس نام و در گیلان اسماعیل نام و در خراسان ملک محمود سیستانی صاحب داعیه و استبداد گشته» (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۳-۲) و مدعی سلطنت شدند. شورش صفی‌میرزا و سام‌میرزای مجهول‌النسب که در زمان قدرت‌یابی نادرشاه افشار خود را به دروغ در بین عامه‌ی مردم شاهزاده‌ی صفوی و از فرزندان سلطان حسین معرفی نمودند (نک: استرآبادی، ۱۳۷۷: ۲۱-۲۳ و ۳۹۸-۳۹۶) از جمله شورش‌هایی بودند که سران آنها به عنوان مدعیان قدرت اقدام به ضرب سکه نمودند. چنان‌که سکه‌های پنج شاهی و عباسی سام‌میرزا ضرب تبریز به سال ۱۱۶۰ ه‍.ق در تصاویر پائین با سجع نوشته‌های: «بنده شاه ولایت سام بن سلطان حسین» و «سکه بزر زد بگیتی چون طلوع نیرین»/وارث ملک سلیمان سام بن سلطان حسین» (شکل ۵) حکایت از ماجراجویی سام‌میرزا داشت که سطوت نادری به او مجال قدرت‌نمایی نداد. روایت‌ها در مورد سرانجام این شاهزاده مجهول‌النسب متفاوت است. برخی نوشته‌اند که برای تنبیه ابتدا ابراهیم‌خان ظهیرالدوله بینی وی را برید و سپس نادرشاه از یک چشم کورش کرد (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۳۹۶ و ۴۰۲) و سرانجام زمان علی‌قلی‌خان عادلشاه افشار «از شهر تبریز فرح‌انگیز خروج کرده، بیست هزار کس بر سر او مجتمع گشتند. بالاخره مجادله مقابله با سپاه کینه‌خواه قلیخان کرده، در آن معرکه شربت شهادت چشید.» (قزوینی، ۱۳۶۷: ۱۵۵) البته روایت صاحب عالم‌آرای نادری در مورد عاقبت سام‌میرزا متفاوت با دیگران مورخان است و او به قتل این مدعی دورغین به فرمان نادرشاه بعد از تصدیق حسنعلی‌خان معیرباشی که سام‌میرزا هیچ نسبتی با صفویان ندارد، اشاره می‌کند (مروی، ۱۳۶۴: ۸۸۱/۲-۸۸۰).

شکل ۵- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=12724535> .And.id=7445832

در سال‌های پس از مرگ نادرشاه و دوران ضعف و جنگ قدرت بین جانشیان وی نیز تکاپوهایی بوسیله کریم‌خان زند، محمدحسن‌خان قاجار، آزادخان افغان و ابوالفتح‌خان و علی‌مردان‌خان بختیاری برای کسب قدرت و سلطنت صورت گرفت. در این تکاپوها ابتدا میرزا ابوتراب پسر میرزا مرتضی صدر‌الدور و از نوادگان دختری شاه سلطان حسین را که خود مدعی سلطنت نبود، با اتحاد و هم‌فکری کریم‌خان، علی‌مردان‌خان و ابوالفتح‌خان در سال ۱۱۶۳ ه‍.ق «ملقب به شاه اسماعیل [سوم] و بر تخت سلطنت متمکن گردانیده، خطبه و سکه به نام او جاری نمودند.» [...] شاه مذکور را بجز نام شاهی و چند نفر غلام که در خدمت او مقرر بودند در هیچ امر اختیاری نبود.» (گلستانه، ۲۵۳۶: ۱۷۳-۱۷۲ و نک: مرعشی صفوی، ۱۳۶۲: ۱۴۴-۱۴۵) این اقدام در واقع برای کسب مشروعیت در بین مردمی بود که هنوز علاقه‌مند به خاندان صفویان بودند و این مدعیان نیز برای کسب مقبولیت در بین مردم به این اقدام دست زدند. بعدها در زمان جنگ قدرت بین محمدحسن‌خان قاجار با کریم‌خان زند برای مدتی شاه اسماعیل سوم بدست خان قاجار افتاد و وی نیز برای کسب مشروعیت و مقبولیت به نام این شاهزاده صفوی خطبه خواند و سکه زد. برای نمونه سکه‌های پائین به ترتیب از راست به چپ سکه یک شاهی، ربع اشرفی، دو شاهی، ده شاهی، روپی، تمام اشرفی هستند که

در فاصله بین سال‌های ۱۱۷۱-۱۱۶۳ ه‍.ق مدعیان قدرت برای کسب مشروعیت و مقبولیت در بین مردم به نام شاه اسماعیل سوم ضرب نمودند. (شکل ۶)

شکل ۶- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces62406> and [pieces412636](https://en.numista.com/catalogue/pieces412636) and [pieces412631](https://en.numista.com/catalogue/pieces412631) and [pieces61196](https://en.numista.com/catalogue/pieces61196) and [pieces62004](https://en.numista.com/catalogue/pieces62004) and [pieces61991](https://en.numista.com/catalogue/pieces61991).html

در زمان شاهرخ افشار به سال ۱۱۶۴ ه‍.ق بزرگان دربار بر علیه وی در مشهد کودتاه کردند و میرسید محمد، متولی آستان قدس را که مادرش شهریانو بیگم دختر شاه سلیمان صفوی بود و دختر دایی خود شاه سلطان حسین را نیز به زنی داشت را با عنوان سلیمان ثانی بر تخت نشاندند و به نامش سکه ضرب کردند. «سجع سکه آن شهریار در وسط یک صفحه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله نقش بود و در حاشیه همان صفحه اسماء مقدسه دوازده امام علیهم السلام و در صفحه دیگر این بیت: زد به لطف حق سکه کامرانی//شه عدل گستر سلیمان ثانی» بود. (مرعشی صفوی، ۱۳۶۲: ۹۱ و ۱۱۶-۱۱۴) در منابع دوران حکومت سلیمان ثانی که با قیام یوسف‌علی بیگ از تخت به زیر کشیده شد و دوباره شاهرخ نابینا را جانشین وی کرد را بین ۴۰ تا ۹۰ روز ذکر شده است. در تصاویر پائین سکه‌های اشرفی، عباسی و شش شاهی شاه سلیمان ثانی قابل رویت هستند. (شکل ۷)

شکل ۷- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces62370.html> and [pieces412927](https://en.numista.com/catalogue/pieces412927) and [pieces418919](https://en.numista.com/catalogue/pieces418919)

در دوره قاجار نیز برخی شاهزادگان و اشخاص عامی نیز مدعی سلطنت شدند و برای نائل شدن به منویات خود اقدام به ضرب سکه نمودند. چنان‌که با انتشار خبر مرگ فتح‌علی شاه و حضور محمدمیرزا ولیعهد در تبریز «در هر سری سودایی پدید آمد و در هر خاطری خیالی پیدا شد از آن جمله ظل‌السلطان [علی‌شاه] که حاکم دارالخلافه تهران [بود] خود را صاحب تاج و تخت دانسته در دارالخلافه جلوس نمود [و...] سکه زده و خطبه خواند.» (قاجار، ۱۳۸۴: ۲۲۰-۲۲۱) هم‌زمان با وی نیز حسین‌علی میرزا فرمان-فرما مدعی پادشاهی شد و اهالی فارس را به دور خود جمع نمود، «سکه زده و خطبه خواند [و...]» (همان: ۲۲۲) سکه‌های این دو شاهزاده قاجار در نحوه ضرب و حتی سجع تا حدود زیادی شبیه سکه‌های پدرشان فتح‌علی‌شاه است و فقط در نام با هم متفاوت هستند و این نشان از تغییر سر سکه‌های فتح‌علی‌شاه با هنرمندی کارکنان ضرابخانه با جایگزین کردن حسین‌علی و علی‌شاه به جای فتح‌علی دارد و در تصاویر زیر شباهت‌های این سکه‌ها که سکه فتح‌علی شاه در وسط آنها قرار دارد، قابل رویت است. (شکل ۸)

شکل ۸- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces57909.html> and [pieces382146](https://en.numista.com/catalogue/pieces382146.html)

در این روزگار حتی از بین عوام نیز نائب حسین خان کاشانی که نائب فراش‌خانه حکومت کاشان بود و سابقه زندانی شدن بواسطه شرارت در زمان ناصرالدین شاه را داشت، به هوای پادشاهی ایران در زمان احمد شاه سر به شورش برداشت و حتی از سیم و زر نیز سکه زد و بر روی آن این بیت شعر را نقر نمود: زد بتأیید حق سبحانی // سکه نائب حسین کاشانی (غفاری کاشانی، ۱۴۱۴: ۵۳۱) در پایان این مبحث لازم به ذکر است که از دید تاریخ‌نویسی سکه‌های کهن ارزشی معادل با سنگ‌نوشته‌های به‌جای مانده از پادشاهان در مکان‌های مختلف دارند و سندهای دست نخورده‌ی تاریخی هستند که از ادوار مختلف باقی مانده‌اند. اگرچه سکه چیز کوچکی است و هرکدام جز یک یا دو جمله را در بر ندارد؛ جبران این تفاوت را فراوانی آنها می‌کند، زیرا ما می‌توانیم در برابر هر یک نوشته که داریم چند صد و بلکه چند هزار سکه نشان دهیم. (کسروی، ۱۳۵۱: ۱۲۲) همچنین سکه‌ها با وجود جعلیات بی‌شمار، بخش معینی از حیات تاریخی ما را همان‌گونه که واقعاً بوده، به ما نشان می‌دهند. هرچند با سکه‌ها البته چیزی از به اصطلاح کل کاملاً منسجم دولت‌ها را بدست نمی‌آوریم، اما به‌وسیله آنها ادامه حیات ساسانی و نفوذ بیزانسی را با دست لمس می‌کنیم و می‌بینیم که پس از آن چگونه دولت‌های اسلامی به‌تدریج به‌وجود می‌آیند و در ادامه یکی پس از دیگری تاریخ ایران را رقم می‌زنند. (نک: اشپولر، ۱۳۷۳: ۲۳۹/۲-۲۴۰).

سکه‌شناسی و تاریخ فرهنگی-مذهبی

بازکاوی تاریخ تحولات فرهنگی و مذهبی جوامع از دیگر خدماتی است که فن سکه‌شناسی می‌تواند به علم تاریخ ارائه نماید. با مراجعه به سکه‌ها می‌توان خط، زبان، دین، هنر، آداب و رسوم، وابستگی‌های و اقتباسات فرهنگی سلسله‌ها را شناسایی نمود و حتی برای تصحیح متون کهن تاریخی به سکه‌ها استناد نمود. چنان‌که نام شکل اولین سکه نقره تاریخ ایران که به همان شکل سکه‌ی طلا دریک و متناسب با آن توسط داریوش کبیر ایجاد شد، برگرفته از فرهنگ اقوام سامی و تورات است و در تورات این واژه معرف واحد وزن است و مرتباً از آن با عنوان شمش با عیار قانونی و واحد وزن یاد شده است. (بابلون، ۱۳۵۸: ۱۱) همچنین نقر و حک شدن نوشته‌هایی به زبان و خط یونانی و حتی حروف آرامی روی سکه‌های دوره اشکانی حکایت از رایج بودن زبان و خط یونانی در کنار خط آرامی در برهه‌ای از تاریخ اشکانیان در کنار زبان پهلوی پارتی دارد. تا زمان مهرداد اول ضراب‌خانه‌ها اشکانی در مستملکات سابق دولت سلوکی قرار داشتند و استادکاران یونانی در آنها کار می‌کردند تا این‌که وی ضراب‌خانه‌های جدیدی تاسیس نمود که دیگر استادکاران یونانی در آنها کار نمی‌کردند. با این وجود همچنان تا اواسط دوره اشکانی زبان و خط روی سکه‌ها یونانی بود تا این‌که از زمان مهرداد چهارم نوشته‌هایی به زبان و خط آرامی بر روی سکه‌ها نقر و حک شد. (نک: پیرنیا، ۱۳۷۵: ۲۶۷۵-۲۶۷۸/۳) سجع نوشته‌های روی سکه‌های اشکانیان به زبان یونانی همچون؛ بازی‌لوس مگالی آرزاک [شاه بزرگ ارشک]، مگالی آرزاک [فیلاذلفی] [ارشک بزرگ محب برادر]، بازی‌لوس آرزاک اورگه تی فیل‌هل‌نس [شاه ارشک نیکوکار و محب یونان] (همان: ۲۶۷۶/۳) و همچنین نقر صورت ارباب انواع یونانی بر روی بعضی سکه‌ها (پیرنیا و اقبال، ۱۳۸۰: ۱۷۸) نشان از وابستگی فرهنگی و اقتباسات اشکانیان از فرهنگ و تمدن یونانی-مقدونی و فیلولهن بودن آنها دارد (شکل ۹).

شکل ۹- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=4727274> and [html?id=13462247](https://www.acsearch.info/search.html?id=13462247) and [html?id=11145079](https://www.acsearch.info/search.html?id=11145079) and [html?id=12515436](https://www.acsearch.info/search.html?id=12515436)

در دوره ساسانیان خط سکه‌ها و زبان پهلوی بود ولی هوزوارش داشت و از زبان آرامی نیز استفاد می‌شد. فی‌المثل ملکان ملکا به جای شاهنشاه و ملکا به جای شاه و ملکتا ملکتان به جای ملکه‌ملکه‌ها - آرامی نوشته و پهلوی می‌خواندند - بر روی سکه‌ها نقر می‌شد. (پیرنیا، ۱۳۷۵: ۲۸۶۷/۴) هم‌چنین از آنجا که قسمت مهمی از آثار هنری ساسانیان فلزکاری و زرگری است، قطعات بسیار جالبی از صحنه‌های شکار، رزم و بزم از حفاری‌ها بدست آمده که بواسطه تطبیق با سکه‌های آن دوره که تصویر کامل هر یک از سلاطین به طور دقیق و ظریف از تزئین سر و سینه و آرایش مو و تاج را دارا است، می‌توان این شاهکارهای هنری را با نهایت صداقت مشخص و منسوب به هریک از شاهان واقعی نمود. (بیانی، ۱۳۷۰: ۶)

در دوران اسلامی نیز دوره ایلخانان مغول از جمله دوره‌هایی است که نوع ضرب سکه‌ها گویای خط، دین، آداب، رسوم و وابستگی‌های فرهنگی آنها به فرهنگ و تمدن اویغوری، ایرانی و اسلامی می‌باشد. سکه‌های ایلخانی از نظر متن منقور بر پشت و روی‌شان به سه دوره متفاوت تقسیم می‌شوند که در هر دوره نگرش فرهنگی و مذهبی ایلخان نسبت به قبل و بعد از آن متفاوت است. در دوره اول؛ ایلخانان تحت تأثیر فرهنگ غنی اسلامی از عبارات اسلامی برای ضرب سکه‌ها استفاده کردند. برای نمونه در روی سکه‌های هلاکوخان بنیانگذار سلسله ایلخان مغول قسمتی از آیه ۲۶ سوره آل عمران نقر شده با این عبارت: «بگو پروردگارا، پادشاهی از آن توست، به هرکس که بخواهی می‌دهی و از هر که بخواهی می‌گیری و هر که را که بخواهی عزیز می‌کنی.» در واقع هلاکو با نقر این آیه بر روی سکه‌هایش که برخی جانشینانش نیز آن را تقلید کردند، سعی داشت تا در غیاب نهاد خلافت و دلبستگی‌هایی که هنوز برخی بزرگان و مردم به این نهاد داشتند، برای حکومتش نوعی مقبولیت و مشروعیت مبتنی بر تقدیر الهی یا فرایزدی ایجاد کند. این آیه هم‌چنین توجیه‌کننده تغییر حکومت و قدرت یافتن مغولان و سقوط عباسیان و حذف نام آنها بعد از چند قرن از روی سکه‌ها بود. (سرافرازی، ۱۳۹۴: ۱۳ و ۱۴) در دوره دوم، آثار فرهنگ مغولی به همراه گرایش به ادیان دیگر بر روی سکه‌ها بیشتر دیده می‌شود. ایلخانانی چون اباقا، تگودار، ارغون و غازان نام خود را به زبان رسمی مغولان یعنی اویغوری و برخی چون هلاکو، اباقا، تگودار و ارغون القاب ترکی-مغولی چون قان به معنای پادشاه بزرگ و عادل و نشان تمغا را بر روی سکه‌های نقر نمودند. درواقع این دوره برای ایلخانان نوعی بازگشت فرهنگی است و آنها تا زمان غازان در پی آنند که روابط فرهنگی و سیاسی خود را با سرزمین مادری‌شان هم‌چنان حفظ کنند. هم‌چنین در این دوره نقر علائمی چون ستاره شش پر یا ستاره داود، صلیب و ذکر شعائر شیعی بر روی سکه‌ها حکایت از توجه برخی ایلخانان هم‌چون اباقا، ارغون و الجایتو به یهودیان، مسیحیان و شیعیان دارد. (نک: اشپولر، ۱۳۵۱: ۲۹۴ و یاراحمدی ۱۳۸۹: ۴۰-۴۱) در دوره سوم که با غازان و سپس اولجایتو که به صورت مقطعی تشیع را رسمی نمود، آغاز می‌شود، نام و القاب ایلخانان با حروف فارسی و شهادتین و اسامی خلفای راشدین و دوازده امام شیعه بر روی سکه‌ها نقر می‌گردد. در دوره‌ی فترت پس از مرگ ابوسعید بهادرخان که ایلخان-خوانده‌هایی به همت دولت‌مردان ایرانی و بزرگان مغول هم‌چون آپاگاوون، موسی‌خان و طغاتیمور روی کار آمدند، تغییرات دیگری رخ داد و سرانجام فرهنگ ایرانی و اسلامی بر فرهنگ ترکی-مغولی و ایغوری غلبه نمود و ایلخانان و ایلخان‌خوانده‌ها از بسیاری نمادها و شاخص‌های فرهنگ مغولی دل‌کنند. (نک: یاراحمدی، ۱۳۸۹: ۴۱)

دوره‌ی استیلای کوتاه مدت غلجائیان شورشی افغان بر مقدرات دولت مرکزی در اصفهان از دیگر نمونه‌های تاریخ ایران است که سجع روی سکه‌های آنها گویای برخی تغییر و تبدلات فرهنگی و مذهبی است. چنان‌که سجع سکه‌های عباسی و روپی محمود غلجایی در تصاویر پائین (شکل ۱۰) هم نشان مذهب تسنن وی و هم نشان از تعلق خاطر و وابستگی سرزمینی زادگاهش قندهار به خاک ایران و هم به طور ناخواسته تأکیدی بر خودسری و شورش علیه حکومت مرکزی صفویان می‌باشد: «سکه زد از مشرق ایران چو قرص آفتاب // شاه محمود جهانگیر سیادت انتساب»

شکل ۱۰ - تصاویر سکه‌ها

هم‌چنین از روی سجع و نقوش سکه‌ها می‌توان به دین، گرایش‌های مذهبی و تغییر کیش برخی سلاطین در دوره‌های مختلف پی‌برد. چنان‌که بر روی سکه‌هایی که از اشکانیان بر جای مانده به هیچ‌وجه صورتی که اشارت به مذهب زردشت داشته باشد، نیست، اما صورت محراب و آتش مقدس در سکه‌های ساسانیان هم‌چون تصاویر سکه‌هایی اردشیر اول، شاپور اول و بهرام پنجم در پائین (شکل ۱۱) که علامت آتش‌پرستی و اعتقاد آنها به دین زردشت می‌باشد. (نک: ملک، ۱۳۸۰: ۱۵۴/۱)

شکل ۱۱- تصاویر سکه‌ها

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=331000> and photo 350833 and 341416

در دوره ایلخانان و عصر فترت پس از آنها نیز گرایش‌های مذهبی و تغییر کیش ایلخان‌های مغول و شکل‌گیری سلسله‌های محلی شیعی به خوبی بر روی سکه‌ها نمایان است. چنان‌که در سکه‌های اولجایتو تغییر مذهب از تسنن به تشیع و سپس از تشیع به تسنن به خوبی از روی سجع و شعائر مذهبی منقور بر روی سکه‌های این ایلخان مغول قابل رویت است. برای نمونه در پشت سکه نقره پنج درهمی (شکل ۱۲) ضرب آمل الجایتو، عبارتی در مدح و ستایش پیامبر گرامی اسلام (ص) و امام علی (ع) نقر شده است. هم‌چنین سکه دورنویس و مزین شده است به صلوات بر پیامبر و ائمه معصومین با کنیه و القابی که دارند. (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۹۹: ۲۳۴)

شکل ۱۲- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=4339460> and id=533591

در دوران فترت نیز طغاتی‌مور ایلخان خوانده مغول سه تیپ سکه‌ی شش درهمی با سجع‌های متفاوت شیعیانه به زبان اویغوری و عربی برای کسب مقبولیت و مشروعیت در شهر آمل ضرب نمود. (شکل ۱۳) این در حالی است که در یگر شهرهای شیعه‌نشین هم‌چون کاشان و.. که سکه‌هایی به اسم طغاتی‌مور ضرب شده، این سجع شیعیانه نقر نشده است.

شکل ۱۳- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=6766226>

هم‌چنین از روی برخی سکه‌های سربداران می‌توان تغییر مذهب امرای سربداری از مذهب تشیع به تسنن و سپس از مذهب تسنن به تشیع به خوبی پی‌برد و برخلاف تصور آنانی که تمام امرای سربداری را شیعه می‌دانند، با استفاده از سکه‌شناسی می‌توان به این تغییرات مقطعی ایدئولوژیک پی‌برد. در زیر به ترتیب از راست به چپ تصویر دو مورد از سکه‌های سربداران یکی

سکه پهلوان حسن دامغانی که بر روی آن اسامی خلفای راشدین و شعائر اهل سنت نقر شده و دیگری سکه علی موید که بر روی آن شعائر شیعیانه و اسامی ائمه معصومین نقر گردیده و نشان‌گر این تغییرات ایدئولوژیک هستند، (شکل ۱۴) دیده می‌شود:

شکل ۱۴- تصاویر سکه‌ها

<http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=112993>

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=112993>

در تاریخ اسلام و ایران چهار مرتبه نقر شعائر دینی و مذهبی بر روی سکه‌ها مورد اعتراض واقع شدند. (ترابی، ۱۳۷۳: ۵۴-۵۵) بار اول در زمان عبدالملک اموی که عده‌ای به بهانه‌ی تماس نام جلاله و کلام‌اللهی منقور بر روی سکه‌ها با دست‌های کفار یا محل‌های ناپاک از تغییر سکه اظهار نارضایتی نموده و اعتراض کردند. اما عبدالملک به بهانه قطع وابستگی‌های اقتصادی و تضمین استقلال مسلمین و ایجاد وحدت بین آنها، نیت خود را عملی نمود. بار دوم در زمان شاه اسماعیل دوم صفوی که به خاطر مجالست و مؤانست با میرزا مخدوم شریفی و القائات وی به مذهب اهل تسنن تمایل پیدا کرد و ضمن منع شیعیان از لعن و تبری مخالفین به این بهانه که «درم و دینار در سودا و معاملات بدست یهود و ارامنه و مجوس و هندو و سایر کفار درمی‌آید و عوام در حالت جنابت مس اسم الله که به مقتضای کلام قدسی انجام لایمسه الا المطهرون، منهی و مذموم است» از ذکر نام ائمه معصومین بر روی سکه‌ها خودداری کرد. (ترکمان، ۱۳۸۲: ۲۱۳/۱-۲۱۷ و نک: حسینی منشی، ۱۳۸۵: ۴۰۸-۴۰۹ و وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۸۲) اما سرانجام با کنار گذاشتن میرزا مخدوم و ترس از عواقب کارش، دستور داد تا این بیت روی سکه‌هایش هم‌چون این نیم اشرفی و دو شاهی نقره زیر (شکل ۱۵) نقر شود: «ز مشرق تا به مغرب گر امامست // علی و آل او مارا تمامست»

شکل ۱۵- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces291280.html>

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=301593>

اصل این بیت از عطار نیشابوری است و مصرع دوم آن عبارتست از: «امیرالمومنین حیدر تماست» و شاه اسماعیل دوم آن را برای ابراز ارادتش به تشیع و امامان معصوم بر روی سکه‌هایش نقر نمود. سومین بار نیز زمانی بود که اشرف افغان با قتل پسر عمویش محمود بر تخت سلطنت جلوس کرد و با استفاده از رأی معترضین زمان عبدالملک به حذف تمام شعائر و اسماء جلاله با نقر این بیت بر روی سکه‌ها (شکل ۱۶) دستور داد: «دست رد بر جلاله بود گناه // داد تغییر سکه اشرف شاه»

شکل ۱۶- تصاویر سکه‌ها

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=207631> and [photo=230603](https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=230603)

چهارمین بار نادرشاه افشار با وجود عقیده‌ی محکمی که به مذهب تشیع داشت، برای کسب رضایت اهل تسنن و محو نمودن علل افتراق بین مسلمین و احتراز از جنگ با عثمانی‌ها سجع سکه‌ها را بدون نشان دادن هرگونه تعصب مذهبی نسبت به تشیع یا

تسنن تغییر داد. (نک: ترابی، ۱۳۷۳: ۵۴-۵۵) دسته‌های سپاهی که نادرشاه از جوانان ازبک و افغان به سپاهش ملحق کرد و سجع روی سکه‌هایش (شکل ۱۷) هم‌چون موارد: «هست سلطان بر سلاطین جهان // شاه شاهان نادر صاحب‌قران»^۱.

شکل ۱۷- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=13093736> and id=12724570 and id= 12724579

هم‌چنین سجع معروف «خلدالله ملکه» (شکل ۱۸) که از سجع‌های مشترک اهل تسنن و تشیع بود، دلیلی بر این مدعا است. برخی بر این عقیده‌اند که انگیزه‌های نادر از این اقدام سیاسی؛ هم‌سویی با مکتب تسنن و تلاش برای استیلا بر تمامیت جهان اسلام در آن روزگار بود. (نک: اکسورثی، ۱۳۸۸: ص ۲۲۹)

شکل ۱۸- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=12724574> and id=12724572 and id=12724573

با بهره‌گیری از فن سکه‌شناسی حتی می‌توان به تصحیح متون کهن تاریخی پرداخت. اشارات به سکه و سجع آن در متون را به چهار صورت می‌توان یافت: ۱) اشاره به سکه و خطبه به عنوان نشانه‌های سلطنت و حکومت مستقل ۲) اشاره به ضرب سکه برای نشان دادن تابعیت ۳) اشاره به سجع سکه ۴) اشاره به جنس یا وزن سکه. در واقع ارتباطی دو طرفه بین سکه‌شناسی و متن‌پژوهی برقرار است و سکه‌شناس نیز از تصحیح و متن‌پژوهی بی‌نیاز نیست و بالاخره این‌که به نظر می‌رسد ورود دانش سکه‌شناسی به محدوده‌ی متن‌شناسی و تصحیح متن ناگزیر است و بایستی محققین توجه بیشتری به این مسئله بنمایند. برای مثل در مورد نقش سجع سکه‌ها در تصحیح متون می‌توان فرضیه‌هایی از این دست را مطرح کرد: ممکن است سجعی در متنی ذکر شده باشد و هنوز بر سکه‌ای یافت نشده باشد یا سجعی که در متن آمده و با سجع یافته شده بر سکه تفاوت کم و یا تفاوت زیادی دارد و [...] (جعفری مذهب، ۱۳۸۷: ۱۰۰-۱۱۳)

نماد شیر و خورشید یکی از نمادهایی است که در ادوار مختلف بر روی سکه‌ها و پرچم ایران نقر شده است. کسروی که در زمینه تاریخچه این نماد تحقیقاتی انجام داده در مورد اهمیت سکه‌ها در این زمینه می‌نویسد: بیشتر مطالب تاریخچه شیر و خورشید را اگر کسی خوانده باشد را از روی سکه‌های مسی که کسی بهایی بر آنها قائل نیست، برداشته شده است. (کسروی، ۱۳۵۱: ۱۲۲) چنان‌که در دوره سلجوقیان - سلاجقه روم - (شکل ۲۱ و ۲۵)، ایلخانان (شکل ۱۹ و ۲۰)، دوره قترت (شکل ۲۴)، صفویان (شکل ۲۲ و ۲۳) و قاجارها (شکل ۲۶ و ۲۷) تصویر شیر و خورشید به عنوان یک سنت تاریخی به اشکال مختلف بر روی سکه‌های مسی و برخی سکه‌های نقره نقر شده است.

^۱ اوتر سیاح فرانسوی برخلاف سکه‌هایی که امروز از نادرشاه باقی مانده است، سجع سکه‌های ضرب شده نادرشاه در هند را این چنین می‌نویسد: «سلطان بر سلاطین جهان // شاه شاهان نادر ایران و زمان» (اوتر، ۱۳۶۳: ۱۶۹)

شکل ۱۹- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۰- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۱- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۲- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۳- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۴- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۵- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۶- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۷- تصاویر سکه‌ها

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=254039> and [photo=343503](https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=343503) [photo=347012](https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=347012) and [photo=335338](https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=335338)
<https://en.numista.com/catalogue/pieces287192.html> and [pieces287192.html](https://en.numista.com/catalogue/pieces287192.html)
<https://www.acsearch.info/search.html?id=1480120> and [id=9336211](https://www.acsearch.info/search.html?id=9336211)

علاوه بر شیر و خورشید، تنوع حیوانات، پرندگان و آبزیان مختلف دیگری که بر روی سکه‌های فلوس مخصوصاً از دوره صفویان به بعد نشان از تنوع گونه‌های جانوری (شکل ۲۸) در جغرافیای سرزمینی ایران دارد و می‌توان از آنها در زمینه تحقیقات زیست-شناسانه استفاده نمود. برای نمونه اولتاریوس در مورد برخی نقوش جانوری فلوس‌های دوره صفوی می‌نویسد: «این نقوش و نشانه‌ها عبارتست از گوزن، بز کوهی یا کل، اهریمن، ماهی، مار و از این قبیل، زمانی که در شماخی بودیم یک شیطانک، در کاشان یک خروس، در اصفهان یک شیر نر و در گیلان یک ماهی بر روی سکه نقش کرده بودند.» (اولتاریوس، ۱۳۸۵: ۲۴۵).

شکل ۲۸- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?term=safavid++Falus>

هم‌چنین نقش حک شده بر روی برخی سکه‌ها هم‌چون نقش گاو بر روی ماهی در سکه‌های فلوس ضرب شهرهای همدان و قزوین در دوره صفویه که عکس‌های آن در پائین (شکل ۲۹ و ۳۰) قابل رویت است، ریشه در باور و اعتقاد مردم به اساطیر ایران دارد. باور و اعتقادی که براساس آن زمین روی شاخ گاوی قرار دارد و گاو بر پشت ماهی بزرگی ایستاده است. هرگاه این گاو خسته می‌شود، زمین را از شاخی به شاخی دیگر می‌افکند و این چنین زمین به لرزه در می‌آید. مسعودی در باب آغاز و کار خلقت جهان به قضیه مذکور چنین اشاره می‌کند: «نخستین چیزی که خدا آفرید، آب بود و عرش وی بر آب بود [...] آن‌گاه آب را بخشکانید و آن را یک زمین کرد و زمین را بشکافت و هفت زمین کرد به دو روز یکشنبه و دوشنبه و زمین را بر ماهی آفرید و ماهی همانست که خدای سبحانه به قرآن در گفتار والای خویش یاده کرده که ن و القلم ما یسطرون، و ماهی در آب بود و آب بر تخته سنگ بود و [...] پس ماهی بجنید و زمین بلرزید و خداوند کوه‌ها را در آن استوار کرد و زمین آرام یافت.» (مسعودی، ۱۳۸۲: ۱۹/۱ و نک: بهار، ۱۳۷۵: ۱۶۴) در برخی دیگر از این سکه‌ها نیز نقش‌مایه‌ی دو ماهی هم‌چون نمونه سکه‌ی فلوس ضرب

رشت در تصاویر پائین (شکل ۳۱) که دو ماهی سر و دم به هم چسبیده روی آن نقر شده است، می‌تواند دلیل بر اعتقاد مردم به پیدایش زمین بر روی ماهی باشد. علاوه بر این در طلسم، ماهی از موضوع‌های دلخواه ایرانیان است و نماد روانی و پاکی می‌باشد (پاشایی، ۱۳۹۳: ۱۱۰-۱۱۱) که احتمال همین اعتقاد سبب شده تا شکل ماهی بر روی سکه‌های فلوس در دوره صفویه برای طلسم گشایی نقر شود. همچنین از آنجایی که هرساله و براساس گاه‌شماری ایرانی می‌بایست یکی از ماه‌های سال به نام یکی از این بروج دوازده‌گانه نام‌گذاری شود و ماه اسفند معادل با برج حوت [ماهی] می‌باشد، شکل این جانور آبروی بر روی سکه‌های برخی از شهرها در دوره صفویه نقش بسته است.

شکل ۳۱- تصاویر سکه‌ها

شکل ۳۰- تصاویر سکه‌ها

شکل ۲۹- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces195067.html>

سکه‌شناسی و تاریخ اقتصادی

سکه‌ها نقش مهمی در بررسی تاریخ اقتصادی سلسله‌ها و دولت‌ها دارند و سکه‌شناسی از این منظر می‌تواند کمک شایانی به آموزش و پژوهش در حوزه‌های مختلف تاریخ بنماید. در این زمینه می‌توان به نقش سکه‌ها و عیار آنها در شکل‌گیری یک اقتصاد موفق و یا تنزل اوضاع اقتصادی در زمان سلسله‌های مختلف اشاره کرد. چنان‌که عیار بالای سکه‌ها دلیلی بر توان اقتصادی و عیار پائین آنها دلایلی بر ضعف و ناکارآمدی اقتصادی ناشی از سوءمدیریت دولت‌ها بوده است. همچنین سکه‌ها در درآمدزایی برای دولت و حکام محلی بسته به قوانین و مقررات حاکم بر ضربخانه‌ها و همچنین گسترش روابط تجاری و رقابت بین کشورها نقش مهمی داشتند و تنوع سکه‌ها در اشکال مختلف طلا، نقره، مس و... نیز حکایت از جوامع هدف و نحوه استفاده از آنها توسط طبقات اجتماعی دارد.

برخی مواقع دولتی تمام مساعی خود را به کار می‌گرفت تا با رواج سکه‌های عیار بالا، سکه‌های دولت رقیب را که گستره اقتصادی و تجاری قوی داشت را از ارزش و اعتبار ساقط نماید. هم‌چون زمانی که یونانی‌ها در قرن ۴ ق.م سعی کردند تا در یک هخامنشی را با رواج سکه‌های طلای خالص از ارزش بی‌اندازند. این رقابت زودگذر فقط اثرات بسیار ضعیفی بر روی رواج دریک که به مقدار فراوان در آسیای صغیر و یونان رایج بود، گذاشت. سکه‌های طلای هم‌وزن با دریک ضرب شده در ضربخانه‌های سیزیک، لامپساک، کیوس و آیدوس حکایت از این اقدام دارد. (بابلون، ۱۳۵۸: ۷) سکه‌های مسی از دیگر گونه‌های سکه بودند که در ادوار مختلف با عناوینی چون کالکو، پشیز، پول سیاه و فلوس، قازبیگی و... توسط طبقات پائین جامعه مورد استفاده قرار می‌گرفتند. برای نمونه در دوره صفویه از سکه‌های مسی در معاملات محلی استفاده می‌شد و اعتبارشان هم یک سال بود. مردم می‌بایست پیش از نوروز آنها را به ضربخانه برگردانند و گرنه پنجاه درصد ارزش‌شان را از دست می‌دادند. ارزش سکه‌های مسی به محل ضرب آنها بستگی داشت؛ اگر از قلمرو حاکم بیرون می‌رفتند یا حاکم تغییر می‌کرد، نصف می‌شد. در نوروز سکه‌های جدیدی از مس موجود با نقوش متفاوت ضرب می‌شد و سود این کار به جیب مقاطعه‌کار ضربخانه و شخص حاکم می‌رفت. (نک: اولثاریوس، ۱۳۸۵: ۲۴۵؛ دلاواله، ۱۳۸۴: ۱۲۹ و متی، ۱۳۹۳: ۹۱) همچنین قیمت‌های خرده‌فروشی و دست‌مزدها براساس سکه‌های مسی مشخص می‌شد و سپاهیان و صنعت‌گران طبقه پائین از مس استفاده می‌کردند و احتمالاً چیزی جز سکه‌های مسی در دستان فقرا وجود نداشت. (متی و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۸-۵۹)

در دوره صفویه و سال‌های پس از آن چون «رونق و رواج امور سلطنت منوط به خطبه و سکه خلافت» (میرزا سمعی، ۱۳۳۲: ۲۱) بود، هم‌چون دوره‌های قبل حق انحصاری ضرب سکه و نظارت بر کیفیت آن در دست دولت بود و از لحاظ اقتصادی ضربخانه‌ها یکی از منابع مهم درآمد صفویان محسوب می‌شدند و به همین خاطر شاهان صفوی مسوولیت ضربخانه‌ها را معمولاً به

اطرافیان مورد اعتماد و آگاه خود واگذار می‌کردند. هم‌چنین در این دوره با وجود این که ضرب‌خانه‌ها تحت مقررات دولتی اداره می‌شدند، ولی صفویان ضرب‌خانه‌ها را با مزایده یا مقاطعه به پیمان‌کاران خصوصی واگذار می‌کردند. امری که مسببات همکاری حاکمیت سیاسی با بخش خصوصی برای اداره و انتفاع از مزایای اقتصادی ضرب‌خانه‌ها را فراهم می‌آورد. به همین دلیل تنها دغدغه‌ی دولت این بود که ضرب‌خانه‌ها هم‌چنان سودآور بمانند تا پیمان‌کاران مبالغ خوبی جهت مزایده و مقاطعه بپردازند (نک: متی، ۱۳۹۳: ۹۲؛ دران، ۱۳۸۰: ۱۷۴ و راوندی، ۱۳۸۲: ۴۷۰/۵-۴۷۱) و از این طریق دولت نیز بخشی از نیازهای مالی خود را برطرف سازد.

هم‌چنین مالیات ضرب سکه یا واجبی که ضرب‌باشی مبالغ مربوط به آن را تعیین، وصول و به خزانه مرجوع می‌کرد (مینورسکی، ۱۳۳۴: ۱۳۳) یکی از منابع عمده درآمد دولت‌ها بود. چنان‌که میزان واجبی برای هر سکه در دوره صفویه ۲ درصد بود و مالیاتی هم از صادرات مسکوکات گرفته می‌شد. (متی، ۱۳۹۳: ۹۲) شاردن ضمن تأیید این ۲ درصد واجبی، (شاردن، ۱۳۷۲: ۵۵۶/۲-۵۵۷ و ۶۷۳ و ۱۲۲۰/۳) آن را چهارمین منبع درآمد شاهان صفوی ذکر می‌کند. (شاردن، ۱۳۷۲: ۱۲۴۸/۳) هم‌چنین حق سکه‌زنی دولت صفوی از حقوق سکه‌زنی در کلیه کشورهای جهان بیشتر بود و از این بابت هفت‌ونیم درصد اخذ می‌شد. (شاردن، ۱۳۷۲: ۹۱۲/۲) علاوه بر واجبی از وجوه کپک‌مرنی [؟] که مالیات خُرد کردن یا تغییر پول بود، نیز نام برده شده که بدین وسیله کارمندان نیازمند به پول، صنعت‌گران و بازرگانان را ناگزیر می‌کردند تا زر، سیم یا هر دو آنها را در ضرب‌خانه مسکوک سازند تا بتوانند از آنان حق‌الضرب بگیرند. (فلور، ۱۳۹۵: ۲۴۳)

سکه‌شناسی و جغرافیای تاریخی

آگاهی از جغرافیای تاریخی و سرزمینی از دیگر خدماتی است که دانش سکه‌شناسی در دو حیطه آموزش و پژوهش به اهل تاریخ ارائه می‌نماید. چنان‌که بر روی برخی سکه‌های دوره ساسانی هم‌چون سکه‌های بهرام پنجم عبارت «مزدیسن بگی‌وره ران ملکا ملکا ایران و انیران مینوچیتری من یزتان» یعنی مزداپرست خدایگان بهرام شاهنشاه ایران و غیر ایران آسمانی‌نژاد از یزدان (پیرنیا، ۱۳۷۵: ۲۸۶۷/۴) نقر شده که واژه شاهنشاه ایران و انیران آن حکایت از جغرافیای تاریخی ایران و قلمرو سرزمینی ساسانیان در ایران فرهنگی و خارج از مرزهای آن بسته به قدرت شاهان ساسانی تا آن زمان دارد. با استفاده از محل ضرب منقور بر روی سکه‌ها نام شهرهایی را که قبلاً وجود داشته و آباد بوده‌اند و بنابر دلایلی بعدها از بین رفته یا تغییر نام داده‌اند را نیز می‌توان استخراج نمود. شهر نادرآباد که در حین محاصره پانزده ماهه قندهار بوسیله نادرشاه در فاصله بین سال‌های ۱۱۵۰-۱۱۴۹ ه‍.ق ساخته شد و جایگزین قندهار مفتوح و ویران شده گردید، از آن جمله است. (نک: استرآبادی، ۱۳۷۷: ۳۰۱-۳۰۳) سکه‌های بیست شاهی نادرشاه ضرب قندهار و سپس نادرآباد در تصاویر پائین (شکل ۳۲) که ضرب سال ۱۱۵۱ ه‍.ق حکایت از این ماجرا دارند.

شکل ۳۲- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces62330> and [htmlpieces62331.html](https://en.numista.com/catalogue/pieces62331)

نادرآباد تا سال دهم سلطنت احمدشاه درانی هم‌چنان مرکز حکومت درانیان بود تا این که احمدشاه در سال ۱۱۶۹ ق بعد از مشاوره با امرای درگاهش برای تغییر مکان این شهر به خاطر کوچک بودن قلعه آن و خسارات ناشی از سیل، دستور داد تا در قطعه زمینی خوش آب‌وهوا به نام ده‌خواجه در جوار رودخانه پایاب شهر قندهار را از نو بسازند. با ساختن شهر جدید نام قدیمش موقوف گردید و به اشرف‌البلاد احمدشاهی (حسینی جامی، ۱۳۸۶: ۲۷۰-۲۷۲) نامور گشت. سپس سکه‌هایی به همین نام از زمان احمدشاه و سپس جانشینانش تیمورشاه، زمان‌شاه، محمودشاه درانی و... که تصاویر آنها در پائین (شکل ۳۳) قابل رویت می‌باشد، ضرب گردید.

شکل ۳۳- تصاویر سکه‌ها

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=337301 and 347604 and 330165 and 312397>

هم‌چنین فتوحات شاهان و شهرهایی که در آنجا به دستور آنها سکه ضرب شده می‌تواند به پژوهشگران حوزه تاریخ و مطالعات تاریخی کمک کند تا با تدقیق بیشتر بدانند که در زمان حیات سلسله‌ها و پادشاهان شان قلمرو و جغرافیای سرزمینی ایران تا کجا امتداد داشته است. چنان‌که بعد از این که شاه اسماعیل صفوی هرات را در سال ۹۱۶ ه‍.ق فتح کرد و عزم تسخیر ماوراءالنهر نمود، با اعلام اطلاعات برخی حکام ازبک، حکومت بلخ، شبرغان و اندخود به بیرامبیک قرامانی واگذار شد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۷۵۴-۷۵۵/۲) که سکه‌های ضرب شده در بلخ به سال ۹۱۹ ه‍.ق در تصویر پائین (شکل ۳۴) حکایت از این ماجرا دارد.

شکل ۳۴- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces60977.html>

هم‌چنین زمانی که ظهیرالدین بابر بنیانگذار سلسله گورکانیان بر بدخشان مستولی شد، سفرایی نزد شاه اسماعیل صفوی برای دریافت کمک نظامی فرستاد و وعده داد که اگر سمرقند را مسخر سازد، سکه و خطبه‌ی را در آنجا به نام پادشاه صفوی تغییر می‌دهد. با کمک‌های فرماندهان ارسالی شاه اسماعیل، بابر امرای ازبک را شکست داد و سپس در سمرقند خطبه به نام شاه اسماعیل خواند و دستور داد تا اسامی ائمه معصومین را بر روی سکه نقر کنند. (نک: خواندمیر، ۱۳۸۰: ۵۲۳/۴-۵۲۴؛ عالم‌آرای شاه اسماعیل، ۱۳۸۴: ۴۰۰-۴۰۵؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۷۵۴-۷۵۵/۲) در نتیجه این چنین فتوحاتی شهرهای زیادی در ادوار مختلف به گستره تاریخی ایران ضمیمه می‌گشت و به این واسطه ضراب‌خانه‌های شهرهای مفتوحه سکه را به نام شاه فاتح ضرب می‌کردند. چنان‌که در فاصله سال‌های ۹۰۷ تا ۹۵۵ ق.م.ق با سلطنت شاه اسماعیل و تهماسب اول در شهرهایی هم‌چون؛ قندهار، بلخ، بدخشان، هرات، نیمروز، مرو، بغداد، موصل، حله، حیزان، سیرت، وان، ارجیش، بدلیس، ارزنجان، حصن کیف، ارزروم، رها، تفلیس، زاگام، ایروان، نخجوان، گنجه، آرش، شماخی و اردوباد سکه‌هایی ضرب شده (متی، ۱۳۹۳: ۹۶) که نشان از بسط قلمرو صفویان در این زمان دارد. شهرهایی که برخی از آنها در زمان شاهان بعد به دلایلی چون ضعف قدرت و تهاجم دولت‌های هم‌جوار از زیر سیطره دولت مرکزی شانه خالی کردند و دوباره به گواه سکه‌ها در کنار دیگر شهرها و مناطقی هم‌چون؛ قندهار، (شکل ۳۵) کابل، (شکل ۳۶) لاهور، (شکل ۳۷) بخارا، (شکل ۳۸) شاه جهان‌آباد [دهلی]، (شکل ۳۹) دربند، (شکل ۴۰) داغستان (شکل ۴۱)، دیرجات، (شکل ۴۲) سند، (شکل ۴۳) ملتان (شکل ۴۴) بهکهر، (شکل ۴۵) کشمیر (شکل ۴۶) پیشاور، (شکل ۴۷) و.. که تصاویر آن در پائین قابل رویت است با لشکرکشی‌ها و فتوحات نادرشاه افشار ضمیمه خاک ایران شدند.

شکل ۳۸- تصاویر سکه‌ها

شکل ۳۷- تصاویر سکه‌ها شکل

شکل ۳۶- تصاویر سکه‌ها

شکل ۳۵- تصاویر سکه‌ها

دانش سکه‌شناسی حتی نشان می‌دهد که در چه دوره‌هایی و توسط چه اشخاصی و به چه منظوری نام ایران بر روی سکه‌ها ضرب شده است. چنان‌که در دوره محمود افغان با ضرب سکه‌هایی هم‌چون سکه روپی پائین (شکل ۴۸) با سجع: سکه زد در مشرق ایران چو قرص آفتاب// شاه محمود جهانگیر، سیادت انتساب (مرعشی صفوی، ۱۳۶۲: ۳)

شکل ۴۸- تصاویر سکه‌ها

<https://en.numista.com/catalogue/pieces207775.html>

هم برای اولین بار نام ایران بر روی سکه‌ها نقر شد و هم این امر نشان داد که محمود افغان خود و دیارش قندهار را همواره جزیی از خاک ایران می‌داند. امری که برخلاف برخی نظرات، نشان از شورش محمود و غلجائیان از منتهی‌الیه مرزهای جنوب شرقی ممالک محروسه صفویان علیه دولت مرکزی ایران دارد و نه مسئله‌ای دیگر. برای بار دوم نیز نام ایران در روزی که مقدمات جلوس نادرشاه افشار در سال ۱۱۴۸ ه‍.ق با پیشگویی منجمان فراهم شد بر روی سکه‌های اشرفی و چهارشاهی که نمونه‌های آن در تصاویر پائین (شکل ۴۹) قابل رویت است، نقر گردید: «سکه بر زر کرد نام سلطنت را در جهان// نادر ایران‌زمین و خسرو گیتی‌ستان» (نک: غفاری کاشانی، ۱۴۱۴: ۳۹۲ و فسایی، ۱۳۸۲: ۵۳۸/۱) که حاکی از دید تاریخی نادر برای اعاده جغرافیای تاریخی و فرهنگی ایران در همان نخستین سال جلوس بر تخت سلطنت می‌باشد که بعدها با فتوحات خود و ضرب سکه‌ها در شهرهای مختلفی که اکنون جز ایران فرهنگی هستند، به آن جامه عمل پوشانید.

شکل ۴۹- تصاویر سکه‌ها

<https://www.acsearch.info/search.html?id=13486752> and [id=12724563](https://www.acsearch.info/search.html?id=12724563) and [id=12724564](https://www.acsearch.info/search.html?id=12724564)

نتیجه‌گیری

در تاریخ ایران باستان؛ دین، فره ایزدی و نسب یا نژاده بودن ارکان و مبانی اصلی مشروعیت‌سازی و تحکیم قدرت برای سلسله‌های حکومت‌گر بودند و سکه با وجود ایفای نقش در اقتصاد دولت‌ها و هم‌چنین ابزاری برای اطلاع‌رسانی در مورد تغییر سلسله‌ها

و جلوس شاهان برخلاف دوران اسلامی که جز ارکان مشروعیت‌ساز حکومت‌ها نبود. در تاریخ ایران پس از اسلام؛ سکه علاوه بر کارکردهایی که در گذشته داشت در کنار خطبه، منشور و لواء از عوامل اصلی کسب مشروعیت و مقبولیت برای سلسله‌های حکومت‌گر در ایران بود. از روی سجع سکه‌ها می‌توان به فرادست یا فرودست بودن شاهان و امراء پی برد و از استقلال و عدم استقلال آنها پرده برداشت. هم‌چنین با استفاده از سکه‌ها می‌توان گسست‌ها و خلاءهای زمانی و مکانی موجود بین مورخ و فکت‌های تاریخی را در عرصه‌ی پژوهش‌ها و مطالعات تاریخی را از میان برداشت و به نحوی نوعی از هم‌دلی را بین سوژه یعنی پژوهشگر تاریخ و ابژه یعنی سکه‌ای که برای فهم بیشتر تحولات و تبدلات تاریخی در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... مورد مطالعه و مذاقه قرار می‌گیرد را فراهم آورد. با این‌که در کلیت مراحل و نحوه‌ی ضرب سکه به شیوه چکشی در دوره‌های مختلف تاریخ ایران از دوران باستان تا دوره اسلامی تفاوت چندانی جز در برخی جزئیات وجود ندارد، اما نقوش و سجع پشت و روی سکه‌ها بسته به زبان، خط و گرایش‌های مذهبی سلسله‌های حاکم با هم متفاوت است و دلیلی بر زردشتی، سنی و شیعه بودن یا تغییر کیش و حمایت از برخی عقاید مذهبی خاص در یک دوره می‌باشد. هرچند جعل سکه در اکثر دوره‌های تاریخ ایران امری اجتناب‌ناپذیر بوده است اما از لحاظ اقتصادی سکه‌ها بسته به کیفیت و عیارشان می‌توانستند مسببات رونق و ضعف اقتصادی در قلمرو حکومت‌ها را فراهم آورند و به همین دلیل نظارت بر مدیریت ضرب‌خانه و ضرب سکه همواره مورد توجه سلسله‌های مختلف بود. هم‌چنین از لحاظ قلمرو سرزمینی و جغرافیای تاریخی، سکه‌ها به عنوان یک سند و ابزار کمکی می‌توانند گزارش‌های مورخان و تاریخ‌نگاران گذشته را در مورد مناطق تحت سیطره و نفوذ یک سلسله یا پادشاه را به بهترین نحو ممکن تکمیل نمایند و مورخان و پژوهشگران معاصر نیز با تکیه بر آنها می‌توانند نقشه و مرزهای دقیق قدرت و نفوذ دولت‌ها را بسته به دوران حکومت پادشاهان هر سلسله را برای مخاطبان امروز آثار خود طراحی و ترسیم نمایند. با این‌که مورخان و منشئیانی هم- چون؛ محمد بن هندوشاه نخبجوانی از منشئیان اواخر دوره ایلخانات، میرزاسمیعا هم عصر با افغانان غلجایی و محمدحسن خان اعتمادالسلطنه از مورخان عصر قاجار اطلاعات خوبی در مورد سکه و ضرب‌خانه داشتند و متن آثارشان این مسئله را تصدیق می- نماید، اما امروزه متأسفانه دانش سکه‌شناسی در میان اساتید، پژوهشگران و دانشجویان تاریخ به عنوان مورخان و تاریخ‌نگاران دوره معاصر نسبتاً مغفول باقی مانده است. این درحالی است که با استفاده از این دانش می‌توان از سکه به عنوان ابزاری ملموس و محسوس هم برای بالا بردن سطح یادگیری دانشجویان در امر آموزش و هم ترغیب آنها برای استفاده از سکه‌ها به عنوان یک سند منقول در مطالعات تاریخی و امر پژوهش استفاده کرد. اما جای خالی دانش سکه‌شناسی به عنوان دو یا چند واحد درسی در رشته تاریخ واقعاً خالی است و به همین دلیل دانشجوی رشته تاریخ بعد از فراغت از تحصیل هیچ شناخت و درکی از سکه‌های دوره‌های مختلف و نحوه استفاده از آنها برای ابهام زدایی از مطالعات تاریخی و برای انجام و تکمیل پژوهش‌ها در مقاطع تحصیلات تکمیلی و حتی استفاده از آن به عنوان یک مهارت برای به کارگیری در موزه‌هایی که دارای بخش یا ویتترین سکه هستند را ندارند. در پایان پیشنهادی که در این پژوهش مطرح می‌شود این است که گروه‌های آموزشی تاریخ دانش سکه‌شناسی را بیش از این نادیده نگیرند و آن را جز واحدهای درسی خود قرار دهند و حتی با گروه‌های باستان‌شناسی با توجه به ظرفیت‌های خود و با طرح نمودن یک چارت درسی، مشترکاً در جهت ایجاد رشته گرایش بینا رشته‌ای به عنوان سکه‌شناسی در مقطع کارشناسی ارشد گام بردارند تا متخصصینی در این حوزه برای مراکز میراث فرهنگی، موزه‌ها و دیگر مراکز تحقیقاتی و پژوهشی پرورش دهند.

منابع

- احمدوند، عباس. (۱۳۸۹). سکه‌های اسلامی؛ عاملی برای تدوام هنر نقاشی، پژوهش‌های تاریخی دانشگاه اصفهان، (۵)، ۱۷-۳۰.
https://jhr.ui.ac.ir/article_16506.html
استرآبادی، میرزا مهدی‌خان. (۱۳۷۷). جهانگشای نادری، تصحیح سیدعبدالله انوار، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
اشپولر، برتولد. (۱۳۵۱). تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میرآفتاب، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
اشپولر، برتولد. (۱۳۷۳). تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، ج یکم و دوم، ترجمه جواد فلاطوری و مریم میراحمدی، تهران: علمی و فرهنگی.
اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان. (۱۳۶۷). تاریخ منتظم ناصری، ج یکم تا سوم، به تصحیح و تحقیق محمد اسماعیل رضوانی، تهران: دنیای کتاب.
اکسورثی، مایکل. (۱۳۸۸). ایران عصر نادر، ترجمه امیر نیاکویی و صادق زیباکلام، تهران: روزنه.

- آلتهايم، فرانتس، استیل، روت. (۱۳۸۲). تاریخ اقتصاد دولت ساسانی، ترجمه هوشنگ صادقی، تهران: علمی و فرهنگی.
- اوتر، ژان. (۱۳۶۳). سفرنامه ژان اوتر، ترجمه علی اقبالی، تهران: جاویدان.
- اولثاریوس، آدام. (۱۳۸۵). سفرنامه آدام اولثاریوس، ترجمه احمد بهپور، تهران: ابتکار نو.
- بابلون، ارنست. (۱۳۵۸). سكه‌های ایران در دوران هخامنشی، ترجمه ملک‌زاده بیانی و خان‌بابا بیانی، تهران: انجمن آثار ملی.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۵). ادیان آسیایی، تهران، چشمه.
- بیانی، ملک‌زاده. (۱۳۷۰). تاریخ سكه، تهران: دانشگاه تهران.
- پاشایی، ژیل. (۱۳۹۳). ظهور نقش مایه ماهی آئین مهر در مهرهای دوره قاجار و فلوس‌های دوره صفوی و قاجار، گنجینه اسناد کتابخانه ملی ایران، ۲ (۲۴)، ۱۳۷-۱۰۶. https://ganjineh.nlai.ir/article_125.html
- پیرنیا، حسن و اقبال آشتیانی، عباس. (۱۳۸۰). تاریخ ایران از آغاز تا انقراض سلسله قاجاریه، تهران: خیام.
- پیرنیا، حسن. (۱۳۷۵). تاریخ ایران باستان، ج یکم تا چهارم، تهران: دنیای کتاب.
- تارونیه، ژان باتیست. (۱۳۸۹). سفرنامه تارونیه، ترجمه حمید ارباب شیرانی، تهران: نیلوفر.
- ترابی طباطبایی، سید جمال، وثیق، منصوره. (۱۳۷۳). سكه‌های اسلامی ایران از آغاز تا حمله مغول، تبریز: مهد آزادی.
- ترکمان، اسکندریگ. (۱۳۸۲). تاریخ عالم‌آرای عباسی، ج یکم، به تصحیح ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.
- جعفری مذهب، محسن. (۱۳۸۷). سكه‌شناسی و تصحیح متون، آئینه میراث، ۳ (۴۲)، ۱۱۳-۱۰۰.
- حسینی منشی، محمدمیرک. (۱۳۸۵). ریاض الفردوس خانی، به تصحیح ایرج افشار و فرشته صرافان، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- حسینی جامی، محمود بن ابراهیم. (۱۳۸۶). تاریخ احمدشاهی، تصحیح محمد سرور مولایی، تهران: عرفان.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همادالدین (۱۳۸۰)، حبیب السیر، ج چهارم، با مقدمه جلال‌الدین همایی و زیر نظر دبیر سیاقی، تهران، خیام.
- دُران، دارلی. (۱۳۸۰). «نظام پولی دوره صفویان»، صفویان، سیوری و دیگران، تهران: مولی.
- دلاواله، پیترو. (۱۳۸۴). سفرنامه دلاواله، ترجمه شعاع‌الدین شفا، تهران: علمی و فرهنگی.
- دینوری، ابوحنیفه. (۱۳۸۳). اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نی.
- رابینو، دی‌یور گوماله. (۱۳۵۳). آلبوم سكه‌ها، نشان‌ها و مهرهای پادشاهان ایران، ترجمه محمد مشیری، تهران: موسسه سكه‌شناسی و امیرکبیر.
- راوندی، مرتضی. (۱۳۸۲). تاریخ اجتماعی ایران، ج یکم و پنجم، تهران: نگاه، ۱۳۸۲.
- سایکس، سرپرسی. (۱۳۸۰). تاریخ ایران، ج یک و دو، ترجمه سیدمحمدتقی فخر داعی، تهران: افسون.
- سجادی، سید صادق. (۱۳۸۵). تاریخ برمکیان، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- سرافراز، علی اکبر، آوزرمانی، فریدون. (۱۳۹۹). سكه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه، تهران: سمت.
- سرافراز، عباس. (۱۳۹۴). شعائر شیعی بر سكه‌های اسلامی تا شکل‌گیری حکومت صفویان، شیعه‌شناس، ۵۱ (۱۳)، ۲۶-۷. https://www.shiitestudies.com/article_23640.html
- سرافراز، علی اکبر و آوزرمانی، فریدون. (۱۳۹۹). سكه‌های ایران، تهران: سمت.
- شاردن، ژان. (۱۳۷۲). سفرنامه شاردن، ج یکم تا پنجم، ترجمه اقبال یغمایی، تهران: توس.
- عقیلی، عبدالله. (۱۳۷۷). دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
- غفاری کاشانی، قاضی احمد. (۱۴۱۴ ه.ق). تاریخ نگارستان، تصحیح مرتضی مدرس گیلانی، تهران: کتابفروشی حافظ.
- فرای، رن. (۱۳۸۰). تاریخ ایران کمبریج، از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان، ج چهارم، تهران: امیرکبیر.
- فسایی، حاج میرزا حسن. (۱۳۸۲). فارسنامه ناصری، ج یکم، تصحیح منصور رستگار فسایی، تهران: امیرکبیر.
- فلور، ویلم. (۱۳۹۵). تاریخ مالی ایران در روزگار صفویان و قاجاریان، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: توس.
- قاجار، جهانگیر میرزا. (۱۳۸۴). تاریخ نو، به تصحیح و تحقیق عباس اقبال آشتیانی، تهران: علم.
- قائینی، فرزانه. (۱۳۸۸). سكه‌های دوره صفویه، تهران: پازینه.
- قزوینی، ابوالحسن. (۱۳۶۷). فواید الصفویه، تصحیح مریم میر احمدی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- قمی، قاضی احمد. (۱۳۸۳). خلاصه التواریخ، ج دوم، تصحیح احسان اشراقی، تهران: دانشگاه تهران.
- کارری، جملی. (۱۳۴۸). سفرنامه کارری، ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ، تبریز، اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی.
- کریستن‌سن، آرتور. (۱۳۶۸). ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران: دنیای کتاب.
- کسروی، احمد. (۱۳۵۲). کاروند کسروی، به کوشش یحیی ذکاء، تهران: کتاب‌های جیبی.
- گرانوسکی، ا. آ. و دیگران. (۱۳۵۹). تاریخ ایران از زمان باستان تا امروز، ترجمه کیخسرو کشاورزی، تهران: پویش.
- گلستانه، ابوالحسن بن محمدامین. (۲۵۳۶). مجمل‌التواریخ، به‌اهتمام مدرس رضوی، تهران: دانشگاه تهران.
- متی، رودی. (۱۳۹۳). ایران در بحران، ترجمه حسن افشار، تهران: مرکز.
- متی، رودی، فلور، ویلم، کلاسون، پاتریک. (۱۳۹۶). تاریخ پولی ایران از صفویه تا قاجاریه، ترجمه جواد عباسی، تهران: نامک.

- مرعشی صفوی، میرزا محمد خلیل. (۱۳۶۲). مجمع‌التواریخ، به تصحیح عباس اقبال آشتیانی، تهران: کتابخانه طهوری و سنایی.
- مروی، محمدکاظم. (۱۳۶۴). عالم‌آرای نادری، ج دوم، تصحیح محمدامین ریاحی، تهران: زوار.
- مستوفی، عبدالله. (۱۳۸۴). شرح زندگانی من، ج دوم، تهران: زوار.
- مسعودی، علی بن‌الحسین. (۱۳۸۲). مروج الذهب، ج یکم، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: علمی و فرهنگی.
- ملکم، سر جان. (۱۳۸۰). تاریخ کامل ایران، ج یکم و دوم، ترجمه میرزا اسماعیل حیرت، تهران: افسون.
- مولف ناشناخته. (۱۳۸۴). عالم‌آرای شاه‌اسماعیل، تصحیح اصغر منتظر صاحب، تهران، علمی و فرهنگی.
- میرزا سمعی. (۱۳۳۲). تذکره الملوك، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: طهوری.
- مینورسکی، و. (۱۳۳۴). سازمان اداری حکومت صفوی، مسعود رجب‌نیا، با حواشی و فهرس و مقدمه محمد دبیرسیاقی، تهران: زوار.
- نخجوانی، محمد بن هندوشاه. (۱۹۷۶). دستور الکاتب فی تعیین المراتب، ج دوم، به‌اهتمام عبدالکریم علی‌اوقلی علی‌زاده، مسکو: انستیتوی ملل خاورمیانه و نزدیک فرهنگستان علوم جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان.
- هردوت. (۱۳۸۲). تاریخ هردوت، ج یکم، ترجمه هادی هدایتی، تهران: دانشگاه تهران.
- وحید قزوینی، محمد طاهر. (۱۳۸۱). تاریخ جهان‌آرای عباسی، تصحیح سعید میرمحمدصادق، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- یاراحمدی، مهدی. (۱۳۸۹). سکه‌های مغولان، رشد آموزش تاریخ، ۳۸ (۳)، ۳۹-۴۲.

References:

<https://en.numista.com>
<https://www.acsearch.info>
<https://www.zeno.ru>

